

## Şəhrivərin Onikisi 1325-1324

(dörd bölümdə - üçüncü bölüm)

### ««Kitabın üçüncü bölümündəkilər»»

Topraq Məsələsi	52
İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri	52
Məclis Millinin Fəaliyyəti	55
Firqənin Təşkilat İşləri	56
Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi	58
Milli Hökumət xəlqə Hesab Verirkən	58
Milli Məclisin İkinci Ümumi İclası - Ağayi Piyşəvərinin Verdiyi Guzarış	59
Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri	67
Unudulmaz Tarixi Bir Gün	67
Möhtərəm Həmvətənlər!	68
Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazimdir	69
Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri	70
Azərbaycanda Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani Işıqlandıracaqdır	70
Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Hökuməti ilə Apardıqları	
Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə	72
Dövlətin Azərbaycan Barəsində İblağiyəsi	72
Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də	75
Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadi	76
Layihənin Mətni	77

## Topraq Məsələsi

Bizim Milli nehzətimizin verdiyi böyük səmərələrdən birisi də topraq məsələsinin düzgün həll edilməsi dir. Bu məsələ İran xəqləri üçün həll edilməsi lazım olan müşğul məsələlərdən idi. Firqəmiz 12-Şəhrivər müraciətnaməsində verdiyi vədələri layiqincə əncam verdi.

Xalisə kənd və yerlərin istisnasız məccani olaraq kəndlilər və əkinçilər arasında bölünməsi və Azərbaycan xəlqinin əleyhinə çalışan böyük maliklərin yerlərinin də əllərindən alınması böyük iş idi. Ondən daha böyük malik ilə rə'iyət arasında olan bəhrə məsələsinin bir dəfəlik həll edilib, qəti bir çərçivə arasına alınması hesab oluna bilər. Bu iş nə tək Azərbaycanda bəlkə İranın bütün vilayətlərində iqtisad və təkamül cəhətindən böyük təbəddülat vicuda gətirəcəkdir. Tez ya gec gərək indi olsun.

Onsuz görülen işlərin heç cürə faydası ola bilməzdi. Yer bölgüsü və malik ilə rə'iyətin hüdudunu təyin edən qanunlar Milli nehzətimizə iqtisadi təməl və maddi əsas verdi. Ona görə biz bu mövzuu firqəmizin ən böyük, ən əsaslı və ən qiymətli müvəffəqiyyətlərindən hesab edirik.

Bu xüsusda şərh və bəst vermək zənnimizcə artıqdır, çünki xəlqimizin əksəriyyətini təşkil ver kəndlilər öz xüsusi zindəganlıqlarından, onun məənasını dərk etdiklərindən firqəmizin əmri ilə ölümə hazır olduqlarını göstərdilər. Bununla belə topraq məsələsi ilə əlaqədar olan bir xarici ruznamə müxbirinin bu xüsusda yazdığı məqaləsi təbliğatçılarımız üçün bir mə'lumat mənbəi olmaq qəsdı ilə burada dərc olunur:

## İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri

İran Azərbaycanı əhalısının beşdə dörd hissəsindən çoxu kənddə yaşayır. Əhalının şəhərlərdə yaşayan qalan hissəsinin mühüm bir qisməti də bilavasitə torpağa bağlıdır, bağılıq, bostançılıqla keçirir. Burada sənaye çox geridə dir və məmləkətin həyatında mühüm bir rol oynaya bilmir. Ona görə də kənd təsərrüfat məsələsi İran Azərbaycanı xəlqinin həyatında mühüm bir yer tutur.

Azərbaycanın olduqca münbit və zəngin torpaqları, bol suyu, mö'tədil iqlimi kənd təsərrüfatının gəlirli bir mənbə olmasını təəmin etmişdir. İran Azərbaycanı kəndlərinin yetişdirdiyi bol taxıl, meyvə , bəslədikləri mal- qaranın məhsulu nə inki xəlqin ehtiyacını təəmin edir, hətta Azərbaycan, Tehran və onun başqa vilayətləri üçün də bir azuqə mənbəii rolunu oynayır.

Buranın kənd təsərrüfat məhsulları (buğda, tütün, kişmiş, quru meyvə, dəri, yun, gön və sayirə) İranın xarici ticarətinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən dir ki, İranda ağalıq etmiş sülalələr, xüsusilə Rizaşah hökuməti İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatını özü üçün əsas gəlir mənbəi etməyə çalışmış və Azərbaycan kəndlilərinin fədakar əməyi və torpağın bəreketi sayəsində bol və ucuz məhsul əldə etmişdir. Lakin İran hökuməti burada kənd təsərrüfatı üçün heç bir iş görməmişdi. Bircə onu demək kifayət edər ki, İran Azərbaycanı kəndliləri nə inki kombayn və traktorun nə olduğunu bilmirlər, burada hətta ən adi kənd təsərrüfatı aləti sayılan demirmala, demirəkotan hələ işlədilmir, torpaq gübrələnmir, bostançılıq və maldarlıq sahələrində də heç bir yeni üsul intibaq edilmir, mal- qaraya baytarlıq köməyi göstərilmirdi. Kənd təsərrüfatında yeganə mühüm alət, ağacxış idi. Qoşqu qüvvəsi olaraq ancaq öküzdən istifadə edilirdi.

Azərbaycan qəzeti 96- cı nömrəsində bu xüsusda belə yazır:

Bizim ölkəmizdə fəlahətin üsulu aydın dir. Vaqən insan utanır desin ki, indiki dünyada burada Nuh əyyamından qalmış xış, gəvəhən, öküz ilə yer sürülür. Kəndlilərin tərz həyatları insanlığa layiq olan bir vəziyyətdə dəyil. Tehran Hökuməti məsulları xəlqləri dalıda və iste`mara hazır bir vəziyyətə salmaq üçün Adam əsrindən miras qalan fəlahət sistemindən əl çəkmiş.

Tehranın müstəmləkəyə çevrilmiş olduğu İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatında, su məsələsi də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Meşələrin azlığı, hətta yoxluğu, burada quraqlığa səbəb olur və əkin yerləri, bağlar hətta üzümlüklər həmişə suvarılmaq tələb edir. Burada su həyat mənbəi dir.

Azərbaycanın həmişə başı qarlı Savalan, Səhənd və başqa dağlarından müxtəlif istiqamətlərə axan Qızılüzən, Qarasu (cənubda və şimalda) Acıçay, Qoturçay, Ağçay kimi çaylar və Araz nəhri buranın kənd təsərrüfatında həll edici rollar oynayır. Bu çayların axdığı vadilərdə gözəl bağlar, zəmilər, pambığ və çuğundur tarlaları vardır. Buna baxmayaraq suvarma işi çox ilbtidai və çox bərbad şəkildə dir.

Kənd təsərrüfatının geridə qalmasının və kəndlilərin acınacaqlı vəziyyətdə yaşamasının mühüm səbəblərindən biri və bəlkə də əsası, topraq üzərində hakimiyyət, topraqdan istifadə şərtlərinin olduqca ağır olması və vergilərin ağırlığı idi. Təkcə onu demək olar ki, Qızılüzən çayından və onun qollarından su alan zəngin və münbit Zəncan mahalı topraqlarının böyük bir qismətinə ancaq bir nəfər böyük mürtəcə’ mülkədar ağalığ edirdi. Tehran mürtəcə’ hökumətindən bilavasitə kömək alan və onun müstəbidd üsullarına arxalanan Azərbaycan xəlinin bu düşməni, qəsb etmiş olduğu bu topraqlarda işləyən kəndliləri məcbur edirdi ki, məhsulun beşdə dörd hissəsini versinlər.

Toprağın mühüm bir hissəsində Rizaşah və onun əlaltılarının, dövlətin əlində idi. Xalisə adlanan dövlət yerləri toprağın ən münbit, ən sulu qismətləri idi.

Urumiyyə və Xoy kimi bir sıra yerlərdə də dövlət və ayrı mülkədarlar toprağın bir qismətini də tacirlərə satmışdılar.

Bilavasitə kəndliyə məxsus olan sahə, İran Azərbaycanı toprağının on fayzını təşkil edirdi. İran Azərbaycanı kəndistanında uzun zəmandan bəri hökm sorən bu vəziyyət ölkədə ağır bir fəlakət, həyati yoxsulluq və işsizlik üçün mənbə təşkil edirdi. Minlərlə Azərbaycan kəndlisi bir tikə çörək qazanmaq üçün qonşu ölkələrə və İranın bir çox vilayətlərinə dağılmağa məcbur olurdu. Bu gün Tehrandə, Sarıda, İsfahanda və sayır şəhərlərdəki fabrika və zavodlarda xalça e’malatxanalarında, İrandakı İngilis neft mə’dənlərində, Şimşək kömür mə’dənlərində və yol inşaatında xeyli Azərbaycan kəndlisi işləməyə məcburdur. İran Azərbaycanının özündə də (Təbriz, Urumiyyə, Ərdəbil və başqa şəhərlərdə) bir tikə çörək dalısınca şəhərə axışan xeyli kəndliyə rast gəlmək olar.

Heç də təsadüfi deyildir ki, İran Azərbaycanında təşkil edilmiş Azərbaycan Demokrat partiasının və onun rəhbərliyi ilə yaranmış Milli Hökumətin məramnamə və müraciətnamələrində kənd təsərrüfatı məsələsi mühüm yer tutur.

İstər partianın və istərsə hökumətin məramnaməsində İran Azərbaycanı xəlinin rifah və səadətini torpaqla bağlı olduğu məsələsi çox düzgün qoyulmuşdur. Partia və Hökumət məmləkətin tərəqqisi üçün ilk növbədə torpaqsız kəndliyə torpaq verilməsi, kəndlilərin arasında işsizliyin aradan qaldırılması məsələsinin bugün təəxirə salınmaz vəzifə kimi iləri sürmüşdür.

Bu şərəfli vəzifəni yerinə yetirmək üçün İran Azərbaycanı Milli Hökuməti bir sıra düzgün tədbirlərə əl atmalı idi. Burada kənd təsərrüfatının əsas cəhəti torpaq məsələsi, onun kəndliyə verilməsi məsələsi dir .

Kəndliyə torpaq hansı mənbədən verilməli?

İstər partianın və istər isə hökumətin məramnaməsində xüsusi malikiyyətin toxunulmazlığı təmin edilir. Hökumət məramnaməsinin 17- cı maddəsində bu həqdə deyilir:

«Azərbaycan Milli Hökumətinin bütün sahələr üçün xüsusi malikiyyəti qəbul edib məmləkətin və xəlf iqtisadiyyatının tərəqqisinə və xəlf rifah halına səbəb ola bilən hər cür xüsusi iqdamata kömək edəcəkdir.»

Məsələ belə bir şəkildə qoyolarkən hökumət nə etməli idi? Tam demokrasi əsaslar üzərində qurulan Milli Hökumət bunun çarəsini tapmaqda çətinlik çəkmədi. Milli Hökumət kəndlini torpaq sahibi etmək üçün ilk növbədə iki mühüm mənbə müraciə etməli oldu: Xalisə (dövlət) və düşmən ünsürlərinin torpaqlarına.

Hələ Milli Hökumət təşkil edilməmişdən əvvəl Azərbaycan Demokrat Partisi İran Azərbaycanı xəlinin birləşmə və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə çağıran müraciətnaməsində yazılmışdı:

Demokrat Fırqəsinin əqidəsinə görə xalisə yerləri və Azərbaycanı tərkdən qaçan və Azərbaycan xəlinin zəhmətlərinin məhsulunu Tehrandə və sayır şəhərlərdə məsrəf edən ərəblərin yerləri (əgər onlar tezliklə Azərbaycana qayıtmazlar) qeyd və şərtsiz olaraq kəndlilərin ixtiyarına verilməlidir.

İran Azərbaycanı kəndlisinə nicat yolu göstərən bu müraciətnamədə iləri sürülən maddəsində deyilir:

«İşsizliyin qarşısını almaq üçün xalisə yerlərini fəvriyyətlə təqsim etmək, həmçinin Azərbaycanı tərkdən onun xaricində Milli Müxtariyyətimizin əleyhinə təbliğat aparənların da yerlərini zəbt edib kəndlilərin ixtiyarına qoymaq ilə yersiz kəndliləri ayaqqlandırmalıdır.»

Burada göründüyü kimi Milli Hökumət torpaq məsələsini çox adilənə bir yol ilə həll etməyə çalışır. Bu ciddi məramnamənin yerinə yetirilməsinə artıq başlanılmışdır. Tehran Hökuməti tərəfindən qəsb edilmiş «xalisə» yerləri Azərbaycan xəlinin mali e'lan edilmişdir.

Milli Hökumət eyni zamanda azərbaycanın xaricində yaşayan və öz xəlqi ilə heç bir əlaqəsi olmayan silahlı quldur dəstələri düzələdib xəli Hökumətinə qarşı çıxan mülkədarların torpaqlarını milliləşdirməyə başlamışdır. Bu sahədə görülən ilk böyük tədbirlərdən biri Zəncan mülkədari Zülfqari həqqində Milli Hökumətin çıxardığı qərardır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Zülfqari böyük bir mülkədar dir. Mə'lum olduğu üzrə azərbaycanda yaşayan mülkədarların çox böyük əksəriyyəti öz ana yurduna, millətinə, onun namus və şərəf işinə, başladığı müqəddəs mübarizəyə sadıq olaraq xəli ilə əl- əl verib Milli Hökumətini qüvvətləndirir. Hökumət belələrinə qarşı məramnamədə göstəriləyi kimi hərəkət edir. Belə adamların malikiyyət həqqi dövlət tərəfindən müdafiə edilir.

Topraq sahiblərinin çoxu hökumət və xəli işinə hərtərəfli yardım göstərdikləri bir zamanda Zülfqarilər «...öz feodalitəsini mühafizə etmək üçün və xəlqi qul halında saxlamaqdan ötrü Milli Hökumətin əleyhinə müsəlləh surətdə qiyam edib mürtece' Mərkəz Hökuməti ilə rabitə saxlayıb və qətl və qarətə .....» (Azərbaycan qəzeti, nümre: 90) əl atırlar. Milli Hökumət Azərbaycan Demokrat Partisinin və özünün məramnaməsinə sadıq qalaraq Zülfqari həqqində xüsusi bir qərar qəbul etmişdir. Bu qərarla Milli Hökumət Zülfqarini Azərbaycan millətinin düşməni e'lan edir. Həmin qərarın üçüncü maddəsində deyilir:

«3- Zülfqarinin bütün əmlaki və torpağı zəbt olunub xəlqin mali e'lan edilsin.

4- Milli Dövlətin Zəncan idarələri Zülfqarinin torpaqlarını kəndlilər arasında bölmək işinə iqdəm etsin. Bu barədə xüsusi heyətlər düzələdib guzarışlar versin.» (Azərbaycan qəzeti).

İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin başçısı seyid Cə'fər Piyşəvəri bu münasibət ilə Zəncan kəndlilərinə göndərdiyi xüsusi bir məktubda yazır: «Azərbaycan Milli Hökuməti xəlqimizin və xüsusilə əkinçi və zəhmətkeşlərin zindəganlığını yaxşı bir surətdə təmin etmək üçün böyük nəqşələr və ciddi tədbirlər götürüb və götürməkdə dir.

Milli Dövlət çalışacaq maarif, səhiyyə, iş və çörək hamı üçün fərahəm olsun, hərəkə çəkdiyi zəhmət müqabilində əcr və müzd aparsın, artıq pul verilməyəcək ki, xəlqimizin zəhmətinin bəhrəsini bə'zi tufeyli sūfət şəxslər aparıb azərbaycanın xaricində eys-nüş etməklə millətimizin azadlığı əleyhinə təbliğat və təhrikat eləsin.

Kəndliləri torpaq ilə təmin etmək üçün Milli Hökumətin bir tədbiri də xəlqə və Milli Dövlətə sadıq olan mülkədar torpaqlarının bir qismini hər iki tərəf üçün əlverişli bir qiymətlə onlardan alıb kəndlilərə vermək və kəndlilər tərəfindən istifadə ediləcək torpaq bəhrəsini mülkədar və kəndli arasında adilənə bölməkdir.

Əgər bu vəqtə qədər mövcud qanunlara görə mülkədar torpağını becərən kəndli bəhrənin beşdə dövrünü ona verməyə və yalnız beşdə birini özünə götürməyə məcbur olurdusa, indi artıq belə olmayacaqdır. Milli Hökumət sə'y edir ki, belə torpaqların bəhrəsi kəndli və mülkədar arasında adilənə bölünsün. Bu tədbir Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilmiş, dövlət məramnaməsinin 11-cı maddəsinə təmamilə uyğun gəlir. Bu maddə də deyilir: Kəndli ilə ərəb arasında tövliid olan ixtilafati rəf etmək üçün mütəqabil rizayət şərti ilə ciddi qanun layihəsini tənzim edib bu yol ilə kəndli və ərəb məsələsini həll və təsfiyə eləmək.

Hökumət bu məsələni həyata keçirmək üçün məramnamədə yazıldığı kimi hər iki tərəfin müəqabil razılığını əldə etməyini lazim bilmiş və ona görə də kəndli və mülkədarlardan ibarət bir komision düzəltmişdir. Bu komision əməli işə başlamışdır.

İran azərbaycanı kənd təsərrüfatında mühüm yer tutan bir sahə də maldarlıqdır. Burada Qaradağ, Çaldıran, Savalan, Ərdəbil, Xalxal, Mərağa ətrafındakı yaylaqlarda min hektarlarla zəngin çəmənliklər, otlaqlar vardır. Bu maldarlığın inkişafı üçün çox zəngin şərait yaradır. İran azərbaycanında indi təxminən yeddi miliona qədər qoyun və geçi, yeddi yüz əlli minə yaxın qərəmal, yüz iyirmi minə yaxın at və xeyli dəvə vardır. Maldarlıq xüsusilə Ərdəbil və Qaradağ mahallarında xeyli inkişaf etmişdir. Lakin bu rəqəmlər böyük və geniş imkanlara malik olan İran azərbaycanı üçün olduqca azdır.

Kənd təsərrüfat vəzirliyi indi heyvanların cinslərini yaxşılaşdırmaq və onların sayını artırmaq işində ciddi fikir verməyə də başlamışdır. İran Azərbaycanında bütün və qənd çuğunduru da təsərrüfatda mühüm yer tutur.

Mərağa, Azərşəhr və Üşnuda yetişən bütün iranın təsərrüfatında görkəmli rol oynayır. Bu tütündən hazır olan «Üşnu» adlı papirus bütün iranda məşhurdur. Buna baxmayaraq bütün çox iltidai üsullarla yetişdirilir və olduqca az məhsul verirdi. İran Azərbaycanının gözəl bucaqlarından olan Ciğaty vadisində də yaxşı qənd çuğunduru yetişir və Miyandab qənd zavodunun xam malını təşkil edir. Geniş imkanlarına baxmayaraq bu sahə də geridə qalmışdır.

İran Azərbaycanında eyni zamanda bağçılıq və üzümçülük də böyük əhəmiyyətə malikdir. Əsrlərdən bəridir ki, İran Azərbaycanının kişmiş, püstə və badamı, ərik, tut və ydəsi dünya bazarlarında şöhrət qazanmışdır. Bundan başqa burada xiyar, alma, çahftalı və əncir də yetişir. Mərənd, Ürumiyə, Təbriz və Mərağa ətrafında geniş üzüm və meyvə bağları vardır. Lakin çox zaman xəstəlik və başqa səbəblər üzündən, üzümlüklər və bağlar məhv olub gedir ya da ümumiyyətlə çox az məhsul verirlər.

İndi artıq İran Azərbaycanının sənayeyini və xarici ticarətini öz əlinə almış Milli Hökumət bu sahəyə ciddi fikir verməyə başlamışdır və kənd təsərrüfatının qarşısında duran əsas bir məsələni də həll etməyə girişmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatı üçün mütəxəssislər hazırlamaqdan ibarətdir. Əvvəllər burada belə mütəxəssislər yetişdirən heç bir orta və alı məktəb yox idi, indi isə Milli Hökumət İran Azərbaycanında darülfünun təşkili və onun yanında kənd təsərrüfatı fakültəsi yaratmağa başlamışdır. Bu fakültədə baytarlıq, taxıl, bağçılıq, tütün və başqa sahələr üzrə mütəxəssislər yetişəcəkdir.

## «A. Azəri»

## Məclis Millinin Fəaliyyəti

Xəlqimizin həq və ixtiyarını təmin etmək üçün aparılan mərdana mübarizə nəticəsində hamıya mə'lum olduğu kimi 21-Azərdə qiyam məənaasi ilə demokratik əsaslar üzərində Milli Məclisimiz təşkil oldu. Bu məclis (ilə) darəşövrayi-milli arasında, həmm təşkilat və həmm tərz əməl cəhətindən böyük tövfiq var idi. Darəşövrayi-Milli həmişə ümum nümayəndələri iştiraki ilə təşkil olduğu üçün orada daha artıq danışığa və təbliğata əhəmiyyət verilir, işin sür'ətilə pişrəfti nəzərə alınmır, nəticədə dövlət təşkilatı fələc hala düşərək yerindən tərpənə bilmir və onun təqdim etdiyi ləvayeh aylar ilə komisionlarda yatıb qalır. Bə'zən onların müzakirəsinə belə imkan tapa bilmir. Bizim Məclis Millimizin fəaliyyəti isə çox sadə idi. Əvvələn bütün nümayəndələrin vaxtları mərkəzdə tələf olmamaq üçün hər üç ayda bir ümumi iclasa də'vət olunurdular.

Bu vasitə ilə ümumi və əsas məsələlərə yetişir, dövlətin guzarışına qulaq asıb ona yeni dəsturlar verir, idarələrin gördükləri işləri nəzərdən keçirib onların rəislərinə düzgün yol göstərir, və imtahan üçün qəbul edilən qanun layihələrinin müzakirə və təsvib etdikdən sonra gələcək üç ay tə'til zəmani üçün heyət-rəyasətə lazimi tapşırıqlar verməklə işlərin sür'əti üçün zəminə hazırlayırdı. Uç ay tə'til müddətində məclisin vəzayifinə əncam verib, dövlət ilə sıxı rabitə saxlayır və onun göndərdiyi layihələri səri' bir surətdə müzakirə edərək sınaqdan ötrü övdət verir.

Bu əsl üstündədir ki, bizim Milli Məclisimiz, mərkəzi qüvvətimizin sədr müavini və firqəmizin banilərindən sayılan ağayi Hacımırzə Əli Şəbistərinin təht rəyasətində 21- Azərdə işə başlayıb böyük fəaliyyət bürüza verə bilmişdir. Məclis Millinin heyət rəyasəti ümumiyyətlə mətin və biqərəz əşxasdan təşkil olduğu üçün, Milli Hökumət ilə Məclis arasında həmişə hüsn təfaəhüm olmuş, Məclis Hökumət Millinin işlərinin qabağa getməsində böyük müsaidət göstərmişdir. Məxsusən ağayi Şəbistərinin fəvqələdə huşi, təb'i və zəkavəti heyət rəyasətinin fəaliyyətində artıq dərəcə müəssir olmuş. Bu səbəbə e'tiraf etmək lazim gəlir ki, məclisdə Firqə rəhbərliyi ciddi bir surətdə nəzərləri cəlb edə bilmişdir.

Ümumitlə firqəmiz ilə Hökumət Milli və Məclis Millimiz arasında olan möhkəm rabitə və əsaslı birlik nehzətimizin irəlilənməsində artıq dərəcə təsir bağışlamışdır. Firqəmizin mərkəzi komitəsinin xəlv Hakimiyyəti yolunda götürdüğü qədəmlər, məclisimizin xət hərəkətinin düzgünlüyü, məxsusən heyət rəyasətin biytərəf və biyqəzənə bir surətdə yorulmaqsızın fəaliyyətində olmasına mədyundur. Bu işə ağayi Şəbistərinin hüsn niyyəti və sağlam düşüncəsi sayəsində meydana çıxı bildi.

\*\*\*

«Məclis Millimizin ümumi iclasları işə həmişə firqəmizin əfkar və amalını tə'qib etmək yolunda böyük iymən və e'timad bürüza vermişdir. 22-Azərdə ümumi iclasın Hökumət başçısının istədiyi rəy-e'timada verdiyi cəvab, Milli tariximizin ən müşə'sə' iftixaratından sayılmalıdır. O gün hökumət təşkilinə müvəffəq olan baş vəzirimiz Təbriz padiganının fərmandehi sərtil Dirəxşani ilə apardığı müzakirə bir nəticəyə yetişmədiyini gördükdə məclisə gəlib açıq və aydın surətdə mövzuu nümayəndələrin nəzərinə yetirib, işin silah gücü ilə həll edilmək ehtimalını ireli sürüb belə bir ehtimalın vüqui münasbitlə oradan rəy e'timad istədi. Onun cəvabında bütün nümayəndələr bir tək vicud kimi ayağa qalxıb «hamımız Milli Hökumətimizin bayrağı altında silah götürüb müharibə etməyə hazırıq, qoy öz qurduğumuz xəlv Hökuməti bizdən e'timad əvəzində canlarımızı qurban verəməyi istəsin, onu azadlıq yolunda verməkdən müzayiqə edən dəyilik» dedilər. Bu quru taaruf deyildi. Başda məclis rəisi ağayi Şəbistəri olmaq üzrə nümayəndələr ümumiyyətlə ayağa qalxıb silah götürmək üçün firqəmizin mərkəzi komitəsinə gəlib orada baş vəzir və məclis rəisinin sərtil Dirəxşani ilə yeni təcidd etdikləri müzakirənin nəticəsinə müntəzir oldular. Bu tarixlərdə misli çox nadir ittifaq düşəbilən bir hadisə dir.

Doğrudur Məhəmməd Əli mirza İrən Məclis Şövrəyi-Millisini topa bağladıqda nümayəndələrdən bir neçəsi orda qalıb şəhid oldular, lakin onlardan ələ silah alıb müharibə etmək fədakarlığını tarix nişan vermir. Bizim Milli Mclisimiz bu fədakarlıq nəticəsində doğrudan doğruya Fdailer Mclisi olduğunu isbat etdi Bundan əlavə məclisimizin böyük iftixaratından birisi də orada Fdai təşkilatlarına rəhbərlik edənlərdən nümayəndə sifətilə də iştirak edən var idi. Ağayi Qulm Danişyan, Cəfər Kaviyan, Kəbiri və qeyrləri müstəqimən cibhələrdən intixab olunub gəlmişlərdi. Firqəmiz də belə bir məclis vicuda gətirməklə özünün yaradıcılığını bütün dünyaya isbat etməklə və millətimizin iste'dad və qabiliyyətini də bürüza verməyə səbəb olmuşdu. Bizdə Məclis Milli sabiqəsi yox idi, Milli Hökumət daxi biysabiqə idi. Bunların hamısı Firqə rəhbərliyinin ilbtikari nəticəsində meydana çıxan böyük təşkilatlardır ki, tarix onların barəsində heç vəqt sakit qala bilməz. Bu müəssisələrin yaradılması gələcəkdə bütün İrən xəlv, bəlkə şərq məmləkətləri üçün sərməşq olmağa layiq işlərdən dir. Firqəmiz bu təşkilatları yaratmaqla keçmiş hədəfsiz və təşkilatsız qiyamların təkərarına xatimə verib, azadixahlar üçün müvəffəqiyyət qazanmaq yolunda yeni bir ciğir açdı ki, bu özlüyündə şayan iftixar bir işdi.

## **Firqənin Təşkilat İşləri**

İyirmibir Azərdə ağayi Piyşəvəri, ağayi Badəkanın müavinəti ilə şəxsən təşkilat qurmaq işi ilə məşğul olurdu. Bu vəqt təşkilata təvəccəh etmək imkanı artıq idi. Ondən ötrü ki, Firqə kadrlarının ondan başqa işləri yox idi. Ona görə işlər çox sür'ətlə pişrəft edib, üç ay müddətində Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərində Firqə təşkilatı yaradılıb ciddi bir surətdə fəaliyyət edirdi. Bu sazimanların fəaliyyəti nəticəsində idi ki, bütün Azərbaycan xəlv Firqə bayrağı altına toplanıb böyük nehzəti və onun müsəlləh qüvvəsi olan Fədai dəstələrini vicuda gətirdilər.

Bu üç ay ərzində istər mərkəzi komitə istər yerli Firqə ocaqları təşkilat və təbliğat sahəsində böyük işlər görməyə müvəffəq oldular. Belə ki, Hökumət firqənin rəhbərliyi altına gələn zəman bütün dövlət

idarələrini nəzarət altına almağa hətta idarə etmək üçün Firqə sıralarından kifayət edəcək qədərdə çoxlu müccərəb və inanılmış işçi verilə bildi.

Bu isə üç aydan artıq tarixə malik olmayan bir təşkilat üçün böyük müvəffəqiyyət hesab olunurdu. Əgərəki o gün dövlət idarələrinə göndərilən əşxasın arasında uzun müddət siyasi mübarizə aparıb siyasi firqələrdə fəaliyyət göstərən müccərəb yoldaşlarımız da az dəyil idilər. Bununla bərabər onları tapıb e'timadlarını cəlb etmək, məsuliyyətli işlərə qoymaq özü özlüyündə böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilərdi.

21-Azərdən sonra Firqə kadrlarının dövlət idarələrinə göndərilədiyinə görə təşkilatın içərisində o cəhətdən çox müşgülat meydana çıxdı. Məxsusən mərkəzi komitənin məsuliyyəti ağırlaşdığı halda işçi işçilərinin mühüm bir hissəsi istər- istəməz dövlət işlərinə məşğul olduqları üçün Firqə işlərinə lazımcə yetişə bilmədilər.

Bu tərəfdən böyük müvəffəqiyyətlərimizi görənlər xəlxə axın- axın təşkilata varid olmağa başladı. Bunları münəzzəm surətdə təşkilat altına alıb kadrız idarə etmək çox müşgül bir iş idi. Bu işlərin hamısı firqənin sədr müavini ağayı Badəkanın öhdəsinə mühəvvəl olduğundan onun vəzifəsi fəvqəladə bir surətdə ağırlaşmışdı. Buna baxmayaraq o özünün yorulmaz bunyəsində və qüvvətli iradəsinə dayaıb bu ağır vəzifəni qəhrəmanlara yaraşan ciddiyət və himmət ilə əncam verməyə müvəffəq oldu.

Ağayı Badəkan altı ay təmmam mərkəzi komitənin cari işlərini ciddiyətlə əncam verib oradan dövlət işlərinə aparılan kadrların yerinə təza kadrlar təhiyə etməklə təşkilatın dəvam və bəqasını təəmin etdi. Bu işdə Təbriz şəhər təşkilatının cəvan sədr müavini ağayı Vilainin fəaliyyəti də təqdirə şayandır. Bundan əlavə, başqa yerlərdə daxi yazılan Firqə təşkilatçıların öz növbələrində böyük fəaliyyətlər ibraz etmişlər ki, yeri gəldikcə onların da fəaliyyətləri təqdir edilməlidir.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi bu nehzəti vicuda gətirib onu düzgün yola aparmaq üçün Firqə arasında iş bölgüsünün fəvqəladə təəsiri oldu. Firqənin ümumi siyasətinə ağayı Piyşəvəri rəhbərlik etdiyi halda onun daxili işlərini ağayı Badəkan və Məclis Milli kimi mühüm təşkilatı ağayı Şəbistəri, Həmkarlar İttifaqını ağayı Biriya və sair təşkilatları mərkəzi komitənin başqa üzvləri öhdədar olub müvəffəqiyyətlə əncam verirlərdi. Firqəmizin tarixində bu işin artıq dərəcədə əhəmmiyyəti olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Firqə başçıları öhdələrinə düşən ağır vəzifələrinə baxmayaraq Firqə təşkilatı əbədən unudulmamış, vəqti vəqtində ümumi iclaslar, geniş yığıncaqlar də'vət olunub bütün Firqə əfradı firqənin siyasəti ilə aşına olmuş və bu vasitə ilə təşkilatda olan firqəçilər bir ailənin əfradı kimi əl-ələ verərək böyük nehzəti vicuda gətirib onun istənilən hədəfə yetirməyə kəmal iftixar ilə müvəffəq olmuşdur.

Firqəmizdə birliyə artıq dərəcədə əhəmmiyyət verilmiş tək-tək əfradın xırda və xüsusi rəncişlərinə baxmayaraq əfrad ağır dəqiqələrdə qardaş kimi çalışıb fədakarlığa hazır olduqlarını sübuta yetirmişlər. Əgər bə'zi özünü bəyənən adamlar firqənin ümumi siyasətinə müxalif gözü ilə baxmış olsalar da işin sür'ətlə ireli gətəməsi, Firqə əfradının fədakarlığı onlara «otbjektiv» niyyətlərini icra etmək imkanını verməmiş, onları Firqə içərisində ikitirəlik salıb ondan xüsusi istifadə edə bilmək arzularını ürəklərində qalmasına məhkum etmişdir.

Firqənin həqiqi rəhbərlərinin biqərəzanə bir surətdə canfəşanlığı olmasa idi qət'en bu böyük müvəffəqiyyətləri əldə edə bilməyəcək idik. Ona görə biz rəhbərlərimizdən həmişə birlik, səmimiyyət, sədaqət, fədakarlıq və biqərlik tələb edirik. Məxsusən istəyirik ki, bu vəqtdə tək olduğu kimi birliyimiz əbədi və payidar olub Firqə içərisinə ixtilaf salmaq ilə nehzətimizi pozmaq fikrinə düşən alçaqların pis niyyətlərinə imkan verilməsin. Biz başçılarımızdan bunu tələb edirik.

Birlik, birlik, yenə də birlik lazımdır!

## Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi

Firqəmiz fəaliyyətə başlarkən Həmkarlar İttifaqı təşkilatından ciddi köməkliklər almışdır. Firqə rəhbərliyi ilə fəaliyyət edən bu təşkilat, məxsusən Təbriz şəhərində nehzətimizin qabağa getməsində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Firqəmizin kargərlər kütləsinin təşkilatı, müvəffəqiyyətimizi təmin edən mühüm amillərdən ən mühümi ola bilməmişdir.

Firqəmiz xəlv təşkilatı olduğu üçün zəhmətkeş təbəqəsinə artıq dərəcə əhəmmiyyət verib onların həyatının yaxşılaşması uğrunda böyük və ciddi qədəmlər götürməyə müvəffəq olmuşdur. Məxsusən ağayı Piyşəvəri Milli Hökumətimiz və Milli Nezhətimizi idarə edirkən ən çox əhəmmiyyət verdiyi məsələ karxanaların işə düşməsi və onların tətilinin qabağını almaq məsələsi olmuşdur.

Bu vasitə ilə yüzlərcə kargərlərin həyatını təhdid edən işsizliyə mərdana bir surətdə mübarizə aparmışdır. Pəşmiyə karxanasının işə salınması, Bustan və İran karxanalarının işlərinə yaxından nəzarət etmək üçün onların idarələrində müstəqim bir surətdə kargərlər itihadiyyəsi tərəfindən məxsus nümayəndələr tə'yini, işsizlik mübarizəsində ən ciddi qədəmlərdən hesab olunmalıdır. Ağayı Piyşəvəri firqənin siyasətini düşünərək minlərdən ziyadə kargər ailəsinə çörək vermək üçün bu karxanaları bir an nəzərdən uzaq tutmamış, minlərcə ağır siyasi məsələlər ilə üz-üzə gəldiyi halda vəqtin mühüm qismətini onlarla sərf etmişdir. Bu işə firqənin kargərlər təbəqəsinə olan əlaqəsinin böyük bir dəlili dir.

Bundan əlavə zindəganlığın vəsaylinin gündən-günə aşağı düşməsi və bazarın kasadlığına baxmayaraq Firqə, kargər müzdünün aşağı düşməsinə imkan verməmiş, altı ay davam edən Milli Hökumət dövründə bir nəfər də olsun böyük karxanalardan kargər ixraci ittifaq düşməmişdir. Bəlkə Bustanın işə düşməsi və yeni toxuculuq karxanasının təsisi sayəsində mindən ziyadə işçilər üçün fəaliyyət və çörək qazanmaq mənbəi təhiyə edilmişdir. Bunlardan əlavə şəhərin abadlaşması, təza təsisat, habelə yol işləri, nizam-vəzifə mədrəsələri kimi yeni işlərin başlanması sayəsində minlərcə cəvan və yaşlı kargərlərə iş düşüb bu vasitə ilə zəhmətkeş təbəqəsinin həyatını təhdid edən işsizliyin qabağı alınmışdır. Nəhayət kargər ilə karfərma arasında meydana çıxan ixtilafın qabağını almaq üçün bu iki təbəqənin vəzifə və ixtiyaratını müəyyən edən iş qanuni təhiyə və təsvib olunduqdan sonra mövqei icraya qoyulmuşdur ki, indiki şəraitdə kargər üçün böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilər.

Əgər gündən-günə artmaqda olan işsizliyi və kasadlığı nəzərə alsaq o vəqt firqəmizin kargər təbəqəsinə etdiyi xədəmatın böyüklüyü təmam məənasi ilə nəzərdə müccəssəm olacaqdır.

Nəhayət demək lazımdır ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsi, Həmkarlar İttifaqına rəhbərlik etməklə həmişə kargər təbəqəsinin ciddi rəhbəri olub, onun mənafeini hiyf etmək yolunda heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişdir. Demək olur ki, Həmkarlar İttifaqının sədri ağayı Biriya geçən Şəhrivər ayında bu təşkilatın Demokrat Firqəsinin rəhbərliyini qəbul etməsini rəsmən və kətbən e'lam etdikdə iştibah etməmişdir. Firqə apardığı ağır mübarizədə, kargəri birinci səfdə gördüyü kimi onun mənafeini hiyf etməyi də özünün ən birinci vəzifələrindən hesab etmiş və edəcəkdir. Əlbəttə kargər təbəqəsi və onun rəhbərləri də çox gözəl bilirlər ki, əgər firqənin düzgün rəhbərliyi olmasaydı, Azərbaycan xəlqinin ən məzlum təbəqəsinə təşkil edən kargərlər də azad olub istədikləri kimi dərdərsiz öz tələblərini əldə edə bilməyəcəkləridi. Bu nūqti-nəzərdən demək olar ki, Azərbaycan kargərləri Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi sayəsində iki azadlığa nail oldular: Birincisi ümum Azərbaycan xəlqi kimi Milli Azadlıq, ikincisi ümum kargərlərin mənafe'ini təmin etmək vasitəsi ilə sinfi azadlıqdır ki, hər ikisi də kargər sinfinin mübarizə tarixində cəli xətlər ilə yazılacaqdır.

## Milli Hökumət xəlvə Hesab Verirkən

Milli Hökumət firqəmizin rəhbərliyi altında işlədiyi üçün onun göstərdiyi xarüqüladə fəaliyyətinin iftixarı da firqəmizə aiddir.

Bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Milli Hökumət gördüyü işlər nə tək Azərbaycanda bəlkə iranda sabiqəsiz idi. Ona görə çox bir tez zəmanda firqəmizin və nezhətimizin nüfuzu sərhədlərimizdən geçib irandan xarici ölkələrdə səs salmaqla, dünyada binəlmiləli bir məsələ şəkilı aldı.



Bu kitabça tə'cili surətdə yazıldığı üçün bu sahə də görülən işləri şərh verməkdən sərfənzər edib, hökumət başçısı ağayı Piyşəvrinin Azərbaycan Məclis Millisinin ikinci ümumi iclasında verdiyi guzarışı (raport) eynən buraya nəql etməyi kafi hesab edirik:

## Milli Məclisin İkinci Ümumi İclasının 2- ci Cəlsəsində Olunmuş Danışqlar

### Ağayı Piyşəvrinin Azərbaycan Milli Hökumətinin İndiyə Qədər Gördüyü İşlər Həqqində Verdiyi Guzariş

Cmə günü Fərvərdin ayının 16-da saat doqquz yarımında Azərbaycan Məclis Millisinin ikinci iclası nümayəndələrin hüzuru və ağayı Şəbistərinin rəyasəti ilə təşkil oldu, bu cəlsə də Dövlət Heyəti də hazır idi.

**Ağayı Şəbistəri:** Mən ikinci dövrə iclasiyənin 2-ci cəlsəsini rəsmən artıq e`lam edirəm. Ağayı Məhəmməd Əziyma dünənəki cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsərən raport verəcəkdir. Ağayı Məhəmməd Əziyma birinci cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsər vəchilə oxudu.

**Ağayı Şəbistəri:** Birinci cəlsə də oxunan proqram mucibincə ağayı Piyşəvəri Azərbaycan Dövlət Heyətinin indiyə qədər gördükləri işləri barəsində bir raport verəcəkdir.

**Ağayı Piyşəvəri:** Mən elə fikir edirəm ki, deyəcəyim sözlər çox müfəssəl ola bilməz, çünki dövlətin bütün gördükləri işlər xəlqin iltilai ilə, məxsusən Məclis Milli üzvlərinin nəzarəti ilə olmuşdur. Ona görə mən deyəcəyim sözlər güman edirəm ki, nümayəndələr üçün təza sözlər olmayacaqdır və fəqət bunlar müxtəsər surətdə təzəkkür kimi ola bilər. Siz çox gözəl bilirsiniz ki, bizim Milli Dövlətimiz mübarizədə doğulub, Dövlət və Məclis müsəlsəllərin və tufənglərin və başqa əsləhələrin gurultusu altında təşkil tapıbdır. Bizim vəzirlərimiz və dövlət işçilərimiz azadixahlardan seçilib dövlət işlərinə varid olmuşlarsa da, lakin kifayət qədər mücərrəb dəyildilər. İstibdadi dövlətdən pis yadigarlar və mənfur irslər, oğurluq, ixtilas, tənbellik və dövlət məqamatından su-istifadə etmək və dəvayirin bərbadlığından başqa bir şey qalmamışdı. İşçilərdən bir iddəsi fəqət maaşlarını təəmin edib, günlərini keçirib, saat saymaq və ondan sonra xüsusi işlərinin dalınca getməkdən başqa fikirləri yox idi. Mən onları sərzənış etmək istəmirəm, çünki təşkilatın iqtizası o idi, beş nəfər, üç nəfər sadıq adam olsaydı da ya işdən çəkildirdi ya işdə qalırdısa mühit ilə saziş etməyə məcbur olurdu və beləliklə bir cür imrar maaş edirdi. Milli Dövlət təşkilində idarələrin vəziyyəti bu idi. Hətta mən sabiq ustandarlıq binasına getdikdə istifadə etmək üçün bir kağız tapa bilmədim, xüsusən o vəqt ki, ustandar böyük ixtiyaratla gəlmişdi ki, Azərbaycan nehzət millisini yatırırsın, Farslar demişkən «Dərə bağı səbz» nişan versin.

Biz hökuməti ələ aldığımızda vəziyyət çox ağır idi, mən indi hələ mali cəhətdən deyirəm, hər halda hökuməti ələ aldığımız zaman biz proqram ilə işə başladığımız və o proqramı təsvib üçün məclisə gətirdik. Biz qabağımızda qoyduğumuz proqram İran dövlətinin adı proqramları nəziyri deyildi.

Bu proqram Milli bir proqram idi , biz bildirdik ki, bu dövlət müəyyən bir müddətdə bu işləri görəcək. Mən belə güman edirəm ki, o proqram nümayəndələrin nəzərindədir. Proqramda birinci məsələ Milli Hökumətin quruluşudur. Milli Hökumət belə qurulmalı idi ki, xəlq hiss etsin ki, bu Hökumət onun qurduğu hökumətdir və onda yaxın dəxaləti vardır. Bu iş sözdə çox asan görünərsə də, leikən əməldə çox çətinidir. Çünki keçən hökumət xəlqi dövlətdən ayrı olmağa adət vermişdir. Dövlət xəlqin başı üstündə bir yumuruq kimi olub, millət isə əzab və fışar altında dövlət çərxlərini dolandırmalı idi. Millətin dövləti ümuratda dəxaləti yox idi. Biz bu adəti dyişməli idik, dövlət millətin səadətini təəmin etməli idi.

Biz proqramda göstərmişik ki, bu necə olmalıdır. Bu işçilərin şəxsən demokrat olmaları ilə əncam tapa bilməz, bəlkə əməldə belə olmalı idi ki, xəlqin istədiyi əmələ gəlsin. Biz təşkilat üzərillə dövləti təşkil

verib vilayət və bölük əncümənləri vasitəsi ilə idarə işlərində maliyyə və səhiyyə işlərində xəlfə nəzarət etməyə imkan verdik.

İkincisi bələdiyyələr məsələsidir. Geçən dövrdə şəhridari əncümənləri dövlət təşkilatına təbdil olub, bələdiyyə rəisi dövlət tərəfindən təyin olurdu. Zahirsazlıq üçün ona əncümən adı qoymuşdular. Biz xəlfə müstəqim surətdə bu əncüməni seçib və bələdiyyə işlərində dəxalət etməsinə imkan verdik. Əlbəttə bu təza bir işdir. Bir millət lazımdır ki, düzgün surətdə çalışsın və biz qəti surətdə bunu edəbiləcəyik. Mən yadıma gəlir ki, (-ağayı Yekani buradadır ya xeyr?) keçən il bayramdan qabaq «Xoya» getmişdim. Bələdiyyə sūpürlərinin paltarları yox idi və aylıq da almamışdılar, istəyirdilər şəhərin küçələrində olan ağacların başını kəsib və satmaqla onların aylıqlarını təəmin etsinlər, mən indi başucalıqla deyə bilərəm ki, bələdiyyənin işi o qədər yaxşılaşıb, nə inki hüquqlarını da verirlər bəlkə şəhərin içərisində də islahat başlanıbdır.

Mərağə şəhəri iranın məşhur şəhəri hesab olunmayıb, demək olar, mütəvəssit şəhərlərindəndir və mütərəqqi şəhər dəyildir. Bununla bərabər Mərağada bələdiyyə əncüməni mali vəziyyətin yaxşılığına istinadən təsəmm tutub ki, bir dövlət teatrısı bina etsin. Bu çox əhəmmiyyətli bir işdir, çünki İran hökuməti indiyə qədər hətta Tehranda dövlət teatrısı əmələ gətirə bilməyibdir. Lakin indi xəlfə, əncüməni öz evi və öz ailəsi bilir. Miyandabda bələdiyyə Uruqa üsulu ilə böyük bir hamam düzəltmək istəyir. Bu fikir biz və məclis onlara verməmişik, xəlfə özü əhsas edir ki, burada hamam məsələsi müşğüldür, gərək müasir bir şəkildə bu məsələni islah və həll etmək. Əlbəttə bu kimi işlər asan işlər dəyildir, belə bir hamam neçə min tūməne, şayəd 80-90 min tūməne başaqlən bir işdir. Bu da Miyandab üçün böyük bir puldur.

Təbrizdə bələdiyyəni təhvil alanda oranın sandığında pul yox idi. Lakin indi biz bacara biləcəyik ki, yaxın zəmanda Təbrizdə su lüləkeşliyi əmələ gətirib və xiyabanlarımızı asfalt edək. Biz onların vəsilələrini də almışıq. Təbriz birinci İran şəhəridir ki, onda su lüləkeşliyi olur. Mən demək istəyirəm ki, hökumətin xəlfə yaxınlaşmasının nəticəsi və mənfəəti budur. Hələ Azərbaycanda əncümənlər məsələsi təzadır, lakin buna baxmayaraq çox az bir yer vardır ki, orada əncümən təşkil verməyə müvəffəq olmamışıq. Çünki indi bilirsiniz ki qışdır, soyuqdur, gedib-gəlmə vəsilələri də yoxdur. Hələ indi də Əhərdən nūmayəndələr gələndə şayəd at vəsiləsi ilə gəlir, indi əncümən təşkilati qurulub və tərhə də vicuda gəlir. Onu yavaş-yavaş münəzzəm hala salmaq lazımdır. Mən fikir edirəm ki, üç-dörd ay bundan artıq iş görmək olmaz və əlbəttə möhtərəm nūmayəndələrin və dövlət işçylərinin fəaliyyətini və hūsn niyyəti üzərində bu nəticələr əldə edilirdir, ondan sonra bəxşdarlıq və fərmandarlıqdır. Əlbəttə onu bu tezlikdə muntəzəm bir şəkilə salmaq olmazdı. Dövlət məmurlarının içərisində hənuz aşına olmayamlarımız az dəyildir. Mən, mənimlə həmkarlıq edən vəzirlərə mükərrər demişəm ki, biz divanxana qurmuruq, bəlkə idarələrımız qanuni icra etmək üçündür. Fərmandarlarımız da gərək qanunun naziri və mücrisi olsunlar. Amma bu cür adamlar ki, bunu layiqincə başa düşsünlər çox azdır. Çünki köhnələr başa düşmürlər, tazalar da idarə işlərinə aşına dəyillər. Ona görə də idarələrdə bəəzi yerlərdə köhnə adamlar və bəəzi yerlərdə də təza adamlar layiqincə məqsudumuzu icra edə bilmirlər. Bizim ümidimiz budur ki, gələn dövrdə bəxşdar, dehdar və kəxdudaları öz idealımız üzərilə tərbiyət edib və iş başına qoyacağıq, bəəzi mütərəqqi yerlərdə dövlət işçiləri tərbiyət etmək üçün müəssisələr açılır, lakin indi bu işdən ötrü bizdə müşğulət çoxdur. Buna görə dir ki, indi biz inandıığımız adamı iş başına qoyuruq. Çox yerlərdə görürsən ki, o işçilər bir para işlərdə vəzirə müraciət etmək yerinə firqəyə müraciət edir, ya inki firqəyə müraciət etmək yerinə hökumətə müraciət edir.

Mürur zəman lazımdır ki, biz idarə işçilərimizi başa salaqla ki, Demokrat Firqəsi siyasi bir rəhbərdir, gərək onun dediyi sözə qulaqla asaq və lakin Hökumət işi başqa bir işdir və gərək bu ikisi qarışılmasın. Məsələni çox vəqt olur ki, bir işçi mənə mərbut olmayan işlərdə on dana teleqraf biri-birinin dalınca mənə göndərir. Mən məzəmmət etmirəm və demək istəyirəm ki, xəlfə hənuz Milli Hökumətin həqiqi məənasına pey aparmayıbdır. Gərək xəlfə mürur zəmanla hazırlamaqla və onları tərbiyə etmək. Əlbəttə məsələdə munaqişə yoxdur, bu iş bir vəhşi atı tutub minmək və ya işə salmaq kimi dir. Adamı ata təşbeh etmək olmaz, amma mən bunu demək istəyirəm ki, gərək təza adamları işə alışıraq. Amma bu bir gün və ya iki gündə olan bir iş dəyildir. Siyasi cəhətdən əlavə, təlim və tərbiyət məsələsinin də burada dəxaləti vardır. Biz min cür çətinliklərə baxmayaraq bu az zəmanda yenə də bir qədər işçi tərbiyət edə bilmişik. Biz ümid edirik ki, onlar tez bir zəmanda demokratik vəziyyətə aşına olacaqlar, çünki niyyət xalis olub, xəlfə xidmət etmək fikiri olursa, əvvəl dəfədə onlar iştibah etsələr də, onlar axırda həqiqəti tapacaqlar.

Hökumət quruluşundan sonra əncümən təşkili, bəxşdarları və fərmandarları ictimai adamlar tərbiyə etmək ilə yavaş-yavaş xəlqi Milli Hökumətə yaxınlaşdırma biləcək.

Bununla əlaqədar olan məsələlərdən birisi də əmniyyət məsələsidir. Biz əvvəlcədən demişdik ki, var qüvvemizlə çalışacağıq ki, xəlfın mali, canı, namusi hifz olsun, çünki əmniyyət olmadıqda bizim heç bir tədbirimiz nəticə verməyəcək idi. Buna görə Milli Hökumət təşkilində hamımız çalışdıq ki, əmniyyət olduğu kimi təəmin olsun, mən kənarlarda kəndlilərlə danışırdım, hətta çoxusu məni tanımırdı ki, kiməm və əmnitdən razılıq edirdilər. Hətta mərəğada bir para adamlar deyirdilər ki, dastanlarda deyilən kimi əmniyyət o qədər yaxşı olmuşdur ki, gerek gecələr dükanları açıq qəviaq ta xəlf görsün ki, bu iş əfsanə dəyildir, bəlkə həqiqətdir. Biz Milli Hökuməti əsas əmniyyət üçün qurmuşuq və əmniyyətlə isbat edə bilərik ki, düşmənlərimizin əvvəldə bizə dedikləri sözlər ki, Azərbaycan nehzətini əmələ gətirənlər oğrudurlar, canidirlər, yalançıdırlar, biz bunu da isbat etdik və əməldə də göstərdik ki, əmniyyət icad etmək və xəlqi rahatlığa çatdırmaq olar.

Əlbəttə nəvaqis çoxdur, tək-tək fədailərimiz Firqə üzvlərimiz və idarələrimizdə bir para nüqsanlar vardır. Qoy bəəzi yoldaşlarımız bilsin ki, hər kəs öz günahının cəvabını şəxsən verməlidir.

Biz Əhərdə iyirmi bəlkə qırx il quldurluq ələin Səmədxan və Əbdullaxanları mücazat etdik, xəlf bizi alqışladı, bildi ki, Milli Hökumət onun rahatlığı üçün çalışır, seyid Ziya ruznamələri Qarnı- yırtıq Kazıma şəhid rah azadı adı qoydularsa xəlf onlara güldü.

Milli Hökumətimizdə bu cür adamlara həyat ola bilməz. Gerek onlar qanun müqabilində çox möhkəm bir surətdə mühakimə olsunlar. Hər kəs öz cürmünün mücazatını gerek çəksin. Ayri bir adam onun mücazatını çəkəbilməz, oğul dədənin cürmü ilə mücazat olmaz. Biz birini mücrüm olduğu surətdə mücazat ediriksə lakin oğlunu tərbiyə etməliyik.

Gerek məclis nümayəndələri vilayəti və bölük əncümənləri vasitəsi ilə onlara bildirsün ki, Milli Hökumətdə bir adamın bir şahisini qanunsuz almaq olmaz. Biz azadlıq və xəlf düşmənlərinin mallarını müsadirə edirdik. Əlbəttə azadlıq əleyhinə olan adamlar gerek mətrud olsunlar, lakin bu qanun mucibincə və müəyyən olunmuş komision vasitəsi ilə əməl olunur və onların malları müsadirə və dövlət üçün yardım olur və əlbəttə bu mallar nə Həsən, nə Hüsen, nə Cə'fər, nə Təğiyyə dəyil bəlkə xəlf yolunda məsrəf olmalıdır.

Mümkündür ittifaq düşsün ki, tək-tək adamlar müsadirə olunan mallardan istifadə etmiş olsunlar, lakin bu çox nadirdir. O işləri görənlər şədiddə mücazat olmalıdırlar, onların dostluğu ayı dostluğudur və bizə düşmənləkdir. Gerek kamilən təəmin-qəzai olsun, tək-tək adamlarda belə işlər görmüş olsalar da gerek Məclis Millidə onların qabağı alınsın. Qoy xəlf azad yaşasın, xəlf nə qədər azad yaşarsa daha artıq hökumətimizin dalında durar. Lakin belə olmadıqda təşkilatımız tezliklə aradan gedər. Biz gerek xəlfın e'timadını özümüzə cəlb edək ki, xəlf heç təəvvür etməsin ki, Demokrat Firqəsində və Milli Hökumət idarələrində pis iş görənlər adam ola bilər, bu fəlsəfələr havadan dəyil min illərlə imtahan olunubdur, hər yerdə qanun var yaşayış var, hər yerdə zülm var istərsə orada olan dövlətin ünvanı demokrat istərsə mürtəcə' adı ilə adlansın, insanlar səadətə yetişə bilməzlər, Milli Hökumət bu işə böyük əhəmiyyət verir.

Bizim Milli Dövlətimiz əmniyyət cəhətindən çox işlər görüb. Fikir edirəm ki, şəhər əmniyyəti və ətrafdaki əmniyyət az-çox yaxşılaşmışdır. Keçən hökumətlərdə xəlfın əksəriyyətini təşkil verən kəndlilər üçün heç cür canı və mali təzmin yox idi, bunlar nə tək oğru və quldurlar bəlkə dövlət məmurları və jandarmilər tərəfindən də təziyiq olunurdular.

Milli Hökumət zəmanında heçvəqt bir məmur qanunsuz birinin evinə gedə bilməz, belə işlər görünürsə get-gedə qabağı alınacaqdır.

Geçən zəman kəndlilər bir təmiz paltarlı görürdüsə özünü gizlətmək istəyirdi. Lakin indi belə dəyil. Onlar başlarını yuxarı tuturlar. İndi kamil əmniyyət olunubdu. İndi qaçaq-quldurluğun qabağı alınmışdır.

Düşmən nə qədər çalışırsa ki, bizimlə Kürdistan xəlfinin münasibətini bulandırsın, leikən biz bunun qabağını alırıq və həqqən Kürdistan Firqəçiləri də dostluğa çalışırlar. Bizimlə Kürdlər arasında ixtilaf salmağa çalışanların pis hərəkətləri də mə'lum oldu ki, «Ərfə» əlilə olub. Bir iddə Mərəğada və Çardoluda Kürd paltarında təchiz olunmuşdur və bə'dən Miyanada və Mərəğa hüdudu arasında 300-nəfər bizim əleyhimizə təchiz olunmuşdur, biz tezliklə onları aradan aparıb az zəmanda fədailərimizin

xidməti sayəsində sadə bir surətdə onları bərtərəf etməyə müvəffəq olduq və bu Azərbaycanda görünməyən əhəmiyyətli bir işlərdəndir. İndi Əhər və Mərağa ətrafında Milli Dövlətə nisbət müxalif heç bir hərəkət yoxdur. Ərdəbil və Germi mahallarında bəəzi antirıklar olmuşdu, biz onu da aradan aparmışıq. xəlqin günahsız uşağının başını kəsən hökümətə heç kim tərəfdar olmaz. Ədalət və qanun düzgün surətdə icra olunmalıdır.

Sonra mən istəyirdim bunu deyəm ki, dövlət quruluşundan sonra əmniyyət məsələsində xəlqimiz köhnə jandarmaları aradan aparıb və qanuni nəzmiyyə təşkilati vicuda gətirmişik. Ümidvarıq ki, bir-iki aya qədər nəzmiyyənin bu təşkilati çox münəzzəm bir hala düşəcək və jandarm təşkilatından əsər qalmayacaqdır.

Sonra iqtisad və maliyyə mövzudur. Milli Hökümət vicuda gəldikdən üç ay qabaq biz sadə bir tədbirlər görmüş idik ki, Hökümət dyışdikdə borca ya əanə yığmağa məcbur olmayaq. Geçən inqilablarda çox ittifaq düşmüşdü ki, inqilabi əmələ gətirənlər məcbur olmuşdular mütəmməvillərdən böyük əanələr yığsınlar. Biz bankları tutmalı idik, lakin biz əgər bir az əcələ edəydik mümkün idi ki, 21-Azərdə Milli təşkilatımızı qurmağa müvəffəq ola bilməyəydik. Çünki Tehran çalışırdı ki, bizi təhrik və əsəbani etsin və iş bitməmişdən bizi boğsun. Ona görə də biz bankları tez tuta bilmədik və bir həftə 21-Azərə qalmış tutduq.

Biz bankları işğal edəndən sonra mə'lum oldu ki, Tehran Höküməti anlamazlıqdan ya əmdi surətdə uzun müddətdən bəri Təbriz bankına bir şahı da olsa pul göndərməmişdir, bəlkə əvəzində həvalə göndərmişdir. Təbriz bankı da özü əskinəs çap etmir ki, dövlət işçilərinə versin, bəlkə tacirlər və başqa adamlar banka e'tibar edib qoyduqları pulları dövlət işçilərinə xərc edirdi. Buradan çıxan maliyyatlar Tehrana göndərilib və 14- milyon tımən pərdaxti Tehrandan ancaq həvalə göndərilibdir.

Bankı təhvil aldıığımız zəman iki milyon iki yüz tımən dövlət bankında və yarım milyon da ayrı banklarda var idi. Müqabilində 15-milyon tımən xəlqə borclu idi. Bundan başqa biz məcbur idik ki, əqəllən dövlət işçilərinin Azər hüququnu verək və bu hüquq da 3-milyondan artıq olurdu, demək gərək maliyyat yığıb onlara və xəlqin borclarına verə idik. Milli Hökümət hər şeiddən artıq iqtisada, pula baxıbdır.

İndi demək olar ki, dünyada pul məsələsi insan bədənində olan qan kimi dir. Bir ictimada pul olmazsa mümkündür ki o ictimada süqut etsin. Buna görə də biz pul barəsində aşağıda göstərəcəyim ciddi təbirləri götürdük.

Əvvələn biz qədağan etdik ki: Banklar müvəqqəti halda adamlara pul versinlər, çünki bir para adamlar banklardan pul alıb Tehrana apardılar və iki milyon mövcud olan pul da bu tərtib ilə kifayət etəməzdi. Əvvəldə belə nəzərə gəlirdi ki bazarda böyük böhran əmələ gələcəkdir. Mən işdə mütaliə etmişəm, mənəmlə işləyən vəzirələr biirlər ki, mən əvvəl bank, maliyyə, iqtisad və sonra başqa işlərə baxıram. İndi ola bilir ki, özləri buna e'tiraf etməsinlər lakin bizim bu işimiz ba'is oldu ki, Azərbaycanda tacirlər vəşikəst olmadılar. Əlhəmdövlillə bizdə vəşikəst olan yoxdur. Biz əgər o vəqt iki milyon tıməni paylasaydıq, xəlq banka tökülüb bir hərç-mərç əmələ gəlirdi. Lakin tədbirlərimiz nəticəsində iki milyon mövcud əvəzində indi biz iki milyondan yuxarı və bəlkə də 3-milyon xəlqə tələbləri babətindən vermişik. Maliyyatdan yüzdə iyirmi beş Tehrana vermək əvəzinə onu tələbkarlara veririk. Biz bir milyon pəsəndaz babətindən xəlqə vermişik. Əlbəttə bu mürur zəmanla olubdur, indi biz hiss edirik ki, mali vəziyyətimiz yaxşılaşır. İndi bələdiyyə idarələrində bir inqilab kimi vicuda gəlibdir. Əlbəttə bu inqilab fəqət dövlətin mali tədbirləri vəsiləsi ilə olunan bir işdir. İndi bələdiyyə vəziyyəti də düzəlir və bütün Azərbaycanda yavaş-yavaş bələdiyyələr fəlakət halından qurtarırlar.

Bəs demək ki, mali tədbirlərimiz bankları və başqa idari işlərimizi də diriltdi.

Gəlirdən vergi maliyyatına gəldikdə, bu maliyyat düzgün qurulsaydı adılanə bir iş idi. Müharibə zəmanında bir nəfər malı alırdı, sabah on bərabər qiymətinə satırdı. Dünyada mali işdə işləyənlər belə məsləhət görmüş idilər ki, da'va zəmanında bu qanuni qoysunlar və bir adam ki, bir gündə, cüzi bir maamilədə 10- min tıməni dövlətə verməli olsun ki, dövlət qüvvətlənsin, məəmurlarına və başqa idari işlərinə xərc olsun.

Əlbəttə ticarətdə yüzdə doqquz yüz adılanə dəyildir. Taza gəlirdən vergi maliyyatı qanuni qoyulanda doktor Milisponun nəzəri şayəd əvvəl dərəcədə düzgün idi, lakin Tehran məclisini təşkil verənlər böyük tacirlər və mütəmməvillərdən idilər ki, böyük maliyyatlar əlaqə tuturdu. Buna görə onlar işkallar çıxartdılar

və maliyatın nəqşəsini bir ayrı yola saldılar ki, nəticədə qarma-qarışıq bir şəkilə düşdü və belə oldu ki, tacirlər dəftərlərini dəyişdilər və bir ticarətxanadan mühüm ticarətxana vicuda gətirdilər. Burada böyük tacirlərimiz vardır ki, böyük qazanları olmuşdu və indi and içirlər ki, ayidatımız yoxdur. Lakin əməldə hamı bilir və görünür ki, onların nə qədər ayidatları var imiş. Buna görə maliyat idarələri də çox maliyat visul edə bilmirdilər. Təşxis verilən maliyatın qabağına bir sıfır qoyurdular ta bəlkə bir şey visul edə bilsinlər və beləliklə hərc-mərc tövliid olurdu.

Mə'lumdur ki, Milli Hökumət təşkil tapdıqda bizim mali mütəxəssislərimiz yox idi ki, maliyati təşxis vermək üçün bir komision seçilsin. Tehran məclisi sərvətmənd adamlardan təşkil olunduğuna görə orada elə bir üsul götürmüşdülər ki, illərlə maliyat visul etmək olmazdı. Məsələn əgər bir adam təşxis verilən maliyata e'tiraz etsə idi, gərək ali komisionda ona rəsədilik olaydı ki, bu komision da Tehrandadır. Beləliklə böyük tacirlər və böyük maliyatlara şamil olanlar ki, özləri bu qanunu keçirmişdilər neçə illər idi ki, bu qanundan istifadə edib maliyatlarını təxirə salırdılar.

Biz müntəzir ola bilməz idik ki, Tehran ali komisionu illər boyu e'tirazlara baxmayaraq maliyat komisionunu süründürsün və bizi iqtisadi fışara salsın. Buna görə bu işi məhəlli şəraitə uyğun bir tərzdə icra etməyə qərar verdik. Adilənə surətdə biz bir qədər maliyat visoluna da müvəffəq olduq ki, maliyat icrasına e'tirazları olanlar o məhkəməyə müraciət etsinlər və bu məhkəmədə rəsədilik olunduqdan sonra, artıq maliyat alınmış olsa sahiblərinə qaytarılsın. Biz beləliklə Tehran hökumətinin maliyat visolunda öz əlilə yaratdığı işkəli ortadan götürmüş olduq.

Biz qeyri müstəqim işlərlə qoyunçuların qabağını almaq, qənd-şəkərin qiymətini adilənə bir hala salmaqla iqtisad işinə kömək etdik və bu malların qiymətini mütəadil bir şəkilə saldıq. Bu işimizin həтта Tehranın bazarında da şədiddət təəsiri oldu.

Əlbəttə bu mallardan çıxan sərmayəni ayrı yerə xərc edə bilməzdik. Çünki onda mövcudi pul da aradan gedib, dövlətə zərər olardı. Məsələn gərək idi ki, çay alınıb yerinə qoyulaydı.

Biz qələt qanun-istixdami aradan apardıq. Geçən zəmanda qələt qanun-istixdam üsuli ilə məsələn bir nəfər zabıt böyük bir hüquq alırdı. Müqabilində bir nəfər təhsil etmiş iki yüz tımən hüquqla istixdam olunurdu. Ona görə biz ləyaqətli olmayan adamların hüquqların azaltdıq və öz yoldaşlarımıza da dedik ki, az hüquq alsınlar. Əlbəttə müharibə zəmanında qoyulan hüquqlar indi ola bilməz və bu iş də qeyri adilənə dəyildir. Çünki səth-zindəganlıq aşağı gəlirdi. Məsələn bir adamın otuz tımən hüququ və yetmiş tımən mədəd xərc və fəvqəladəsi idi, indi ki, səth-zindəganlıq aşağı düşüb və yüzdə qırx cinslər aşağı gəlir, demək olar ki, bizim bu işimiz kamilən adilənə dir. İndi məsələn Təbrizdə yağın qiyməti 25 tıməndir, də-r-surətiki, keçən illərdə altmış tımən idi. İki qıralıq yumurta indi 12-şahiya satılır. İndi hər parça ki bazarda məsələn on tımənə satılırdı dövlət mağazalarında 3-tımənə satılır. Biz da'va zəmanınin hüququnu versə idik onda həm adilənə olmazdı həm də xəlqi soymağa məcbur idik, həm də səth-zindəganlıq yuxarı gedərdi.

Sonra böyük bədbəxtlik ki, iranın başında vardır bu dur ki, işçini işə görə qoymurdylar və qədimdən Suedlilər və Beljikkilər necə üsul qoymuşlarsa elə də qalırdı. Məsələn bizim idarələrimizdə 10 nəfər adama 12 nəfər peşxidmət işləyir. Sizin nəzərizə belə gəlməsin ki, peşxidmətin hüququ az olub, dövlət büdcəsində elə təəsiri yoxdur. Lakin Azərbaycan dəvairində peşxidmətlərin iddəsi iki mindən ziyadə dir. Ayda onların hüquqi iki yüzmin tımən olur. Biz bu pulla yaxşı qoşun saxlaya bilərik. Əlbəttə məqsudumuz peşxidmətlərlə müxalifət etmək dəyildir. Lakin idanın hər bir kiçik işi ilə bir şöbə ayırmaq ki, bu şöbələr ilin başında şayəd yüzmin tımənlik dövlətə nəfi yoxdur, lakin demək olar ki, işqüranlar qabaqcadan bunu fikir etməyiblər.

Biz birinci dəfə təmam idari təşkilati dəyişə bilməzdik. Buna görə də bir az işçilərin iddəsini təxfif verdik və bir qədərdə əvvəl üç ayda o adamın hüquqların da ki, vicudu zaid dir azaltdıq. İndi isə bekarlığın qabağını saxlamaq məcburiyyətindəyik. Bu adamlara başqa yerlərdə müfid işlər verəcəyik. Bununla bərabər naçarıq ki, onları bir müddət də idarələrdə saxlayıb küçələrə tökməkdən pərhiz edək. Bu ilki büdcəmizdə bir nəfər də idarə işçisini idarədən çıxarılmasına yol verməmişik. Bərəks bəəzi təza müəssisələr təşkil etməklə işçilərimizin iddəsini artırmışıq.

İndi hesab bizim əlimizdə vardır, büdcəmiz də tənzim olunubdur. Hamınız bilirsiniz ki, İran dövləti neçə ildir ki, kamil bir büdcə təsvib edə bilməmişdir, ancaq bir aylıq və iki aylıq naqis büdcə məclisə gətirmişdir. Lakin biz bu dövredə kamil büdcəmizi Məclis Millimizə gətirmişik. Hələ bu gərək bundan da təz məclisə verilə idi, lakin təxirəne səbəb bir para illətlər vardır ki, onları sizə göstərəcəyəm.

Biz gəlirdən vergi maliyatını dəyişdirdik, çünki bilirdik ki, indi keçən illər kimi istifadə etmək olmaz və adi bir halda bundan istifadə etmək çətin və ancaq güclü tacirlər bazarda istifadə edə bilərlər. Biz bu üç ayın içində mali cəhətdən işlərə müsəllət olduqca yüzmin tükən fəqət Miyana və Zəncan dəmir yol idarəsinə verdik. Bunu verməsə idik də olmazdı. İndi bu cəhətdən Milli Hökumətin vəziyyət-malisi yaxşıdır.

Tədbirin birisi də budur ki, bir milyon xəzanə qəbizi çap etmişik. Bundan ötrüdür ki, cinsi ucuz verək. Məsələn on tükən cins müqabilində doqquz tükən alınır. Bunun faydası budur ki, əvvələn xəlqdən bir milyon tükən borc etməyə məcbur olmadıq, əlbəttə bu pul borc olsaydı istehlak olunacaq idi. Böyük miqdar da gərək faiz verilə idi. Bundan başqa cins də satdıq və bu bir milyon ilin axırına qədər neçə dəfə dolanar və neçə bərabər olar.

Bu gün ki ayın on altısıdır mali cəhətdən daha vəhşətimiz yoxdur. Biz bilirik ki, pulumuz var. Bu böyük bir müvəffəqiyyətdir ki, büdcəmizi tənzim etmişik və kəsir-büdcəmiz də yoxdur. Bu iş hətta Avropa dövlətlərində də çox çətin və çətin. Bizim büdcəmiz keçmiş dövlətin tərəfindən yazılan büdcədən də neçə qat artıqdır. Büdcəmizdə min nəfər artıq işçi istixdam etmişik, biz idarə işçilərini saxlıyıq ta iş tapıldıqda onlara başqa iş verək. Əlbəttə bu iş mali siyasətimizin düzgünlüyü nəticəsindədir.

**Ağayi Şəbistəri:** On beş dəqiqə tənəffüs verilir.  
Tənəffüsdən sora:

**Ağayi Şəbistəri:** Ağayi Piyşəvəri öz bəyanatına idamə versinlər!

**Ağayi Piyşəvəri:** Bu məsələdən sonra fikirimizi məşğul edən iqtisad məsələsidir. Biz hələ fikir edirdik ki, Milli Hökumət təşkilindən sonra Azərbaycanda böyük ehtikarlar başlanıb, mümkündür ki, azuqə az olandan sonra müxaliflərimizin təbliğatlarının nəticəsində vəhşətə düşmüş tacirlər xaricə azuqə aparlar və özlərinə sərmayə edələr. Bu qorxu Hökumət Millidən qabaq da var idi. Ona görə biz həmişə şəhərin azuqəsinə kontrol edirdək. Firqənin inanılmışları iqtisad işlərini neçə müddət təmin edirdilər. Firqənin təşkilat yolu ilə Dirəşaninin şəhər anbarlarından nizamıyyə azuqə intiqal verilməsinin qabağı alınmasına çalışırdıq. Biz bilirdik ki, siyasi narazılıqlar, böhranlar əgəb çörək məsələsindən dir.

Biz çalışdıq azuqənin yolunu Azərbaycandan xaricə məsdud edək. Bilirdik ki, bu iş bəəzi əşxasa zərərli dir. Lakin qoy beş nəfər- on nəfər zərər görsün, əhali vəhşətə düşməsin və Milli Hökumətdən bahalıq görməsin. Necəki dedim bu işdən biz yaxşı nəticə aldıq, çörək və sair şeylər ucuzlandı, lakin tehranda əksinə oldu, hətta dedilər ki, Azərbaycan azuqə vermir, aclıq olur. Dərsurtik, bu fəriadlarla o birisi tərəfdən çalışırdı ki, mali böhranlar bizi boğsun və pullarımızı çəkib aparsın. Mütəvəhhiş olan varı adamlar pulları aparırdılar, bizi fişarda qoymaq istəyirdilər. Bu iş səbəb oldu ki, bazarda cinslər daha ucuz olsun. xəlqin əksəriyyəti ucuzluqdan razı olurdu, idarə işçiləri, zəhmətkeş və kargərlər razı qalırdılar. Bu uzun müddət dəvəm edə bilməzdi. Məhsulun bahalığı pis olduğu kimi, həddən artıq ucuzluğu da belə zərərli dir. Gərək kəndli öz işinə ürəyi qızsın və məhsolunu adılanə qimətdə sata bilsin. Biz cür-bəcür bunun qabağın aldıq.

Birincisi sadirata əvariz təyin etmək məsələsi idi, çünki cins Azərbaycandan xaricə getsə idi, birdən səri' surətdə bahalıq tövliid olurdu. Buna görə çoxlu müzakirədən sonra inqilabi bir tədbir gətürdük və belə qərar verdik ki, sadirat müqabilində əvariz alınsın. Azərbaycandan gedən cinslər bir miqdar kirayə və bir miqdar da nəf' üstünə gəlir və beləliklə bu cinslər həmişə tehranda ucuz olur.

Biz əvvəl xüşgəbarın sadir olmasına icazə verdik. Əvvəldə biz sadirata icazə vermirdik, lakin indi vermişik. Bununla bərabər yenə layiqi qədər sadir olunmur. Demək olar ki, bu vəziyyət dünya vəziyyətinə bağlıdır. Gələcəkdə biz qiymətli cinslərimizi sadir etməyə yol tapacayıq. Ümumiyyətlə demək olar ki, İran dövlətinin xarici və ticarət siyasəti yoxdur. Tehran Hökuməti xaricdən gələn malların qabağın almaq və öz mallarına dünyada bazar tapmaq bacarmır. İndi məsələn tikili paltar və otomobil sel kimi İran bazarına tökülür, dəstə-dəstə tacirləri vəşiksət edir. Xaricdən gələn köhnə paltarları geymək bizə təhqir və tövhindir. Biz onları geyə bilmərik, İran Hökuməti özü bilər nə edərsə etsin. Lakin biz öz qiymətli cinslərimizi sadir edib və əvəzində bizə lazım olan şeylərdən məsələn lastik, şəhərlərimizin abadlığı üçün lülə, asfalt və başqa şeylər varid edəcəyik. İran Dövləti özünə lazım olan şeyləri ehtiyacı qədər varid edə bilmirdi və bilmir. Çünki Tehran işləri oğrular əlindədir. Bir tacir yüzmin tükən verir varidat icazəsi alır, beləliklə mən deyəbilərəm ki, biz xarici ticarət məsələsində də müsəllət olmuşuq.

Ümid edirəm belə bir möhkəm iqtisadi sistemə malik olan bir Hökumət tərəqqi edər və hər bir müştəkilərə faylı gəlir. Müharibə zəmanı təchizat və silah qayıran karxanalar, indi hamısı ticarətdən ötrü işləyir, bu xəternəkdir. Bunlar xəlqin qanını soracaq. İndi bunun nəticəsində bizim sənətkarlarımızdan mühüm bir hissəsi bekar qalmağa məcbur olmuşdur. Əgər möhkəm iqtisadi tədbirlər görə bilməzsək sənətkarlarımız aradan gedər. Bekarlıq dünyanı təhdid edən bir böyük bələdir. Bundan böyük etisablar, böyük iqtisadi böhranlar əmələ gəlir. Əlbəttə ölkənin dövrəsinə həsar çəkmək olmaz. Lakin varidat və sadirat işlərinə belə tərtib vermək olar ki, istədiyimiz şeyi alıb və istəmədiyimizi almayaq. Necəki, Sovet ölkəsində beş illik nəqşələr üzrə bu çətinlikləri aradan aparırlar.

Geçən dövrdə bizdə ehsaiyyə mövzui çox pis şəkildə idi. Məsələn bəzi evlərə neçə dana artıq sicil tapılırdı. Hələ indi də vardır. İndi biz düzgün ehsaiyyə təhiyə edirik. Bilirik ki, məsələn xaricdən gətirilən kibritə ehtiyacımız yoxdur və bəlkə karxanalarımızda təhiyə edilən artıq kibritə gərək bazar tapaq. Birdə bunu bilməliyik ki, Milli Hökumət divanxana dəyil, onun vəzifəsi xəlqin həyatını təəmin etmək üçün yollar tapmaqdan ibarətdir. Böhran selinin qabağını almaq bu vəzifənin gündəlik iycabatından ən mühümmü hesab oluna bilir. Biz çalışırıq ki, ticarət sahəsində öz məhsulumuzu xaricə yetirəbilmək və o şey ki ticarətimizə zərərli, onun varid olmasından cilovgirlik edək. Biz bu yolda çox müvəffəqiyyətlərə nail olmuşuq, lakin hələ bəzi şeylərdə həddəksər istifadəni edə bilmirik. Mümkündür ki, bir nəfər 3-4 otomobili olsun və biyürzə olsun və onlardan heçgünə istifadə edə bilməsin, lakin 3-4 qatırı olan bir adam eliyə bilə o qatırlardan kifayət qədər istifadə edib, əvvəlki şəxsədən qabağa düşsün. Ağayi Rəsuli ilə Miyandab qənd karxanasına getdikdə, İran irtica'i hökumətinin heçvəqt özünün əlində olan imkanlardan xəlqin asayışı üçün lazimi istifadə fikirində olmadığını yenə də gördüm, gördüm ki, 7-dana traktor işsiz və istifadəsiz halda saxlanıbdır. Bildiyimizə görə hər traktor iki hektar yer şüre bilər, mən gördüm ki, bu traktorları kamionu çaydan çıxarmaq üçün saxlayıblar, halbuki, bu traktorlar hər birisi 20-min tımənə başa gəlir və böyük bir sərvətdir.

Biz gərək çalışaq ki iqtisadi imkanlardan yaxşı istifadə olunsun. Məsələn çox yerdə çaylar vardır ki, əgər sədd bağlana onlardan böyük istifadələr oluna bilər. Biz gərək sən'əti fəlahət əmələ gətirək. Məsələn pambıq, barama, kətan, qənd çuğunduru yetirək. Bizim iqtisadi və ticarəti işçimiz az dir. Əgəb dövlət məmurları firqəvi və siyasi işçi dirlər, gərək mürur zamanla bu işçilər iqtisadi və ticarəti işlərə aşına ola bilsinlər, bizim iqtisadi tədbirlərimizdən ən mühüm yer bölgüsüdür. Bu vasitə ilə bir milyon kəndli yer sahibi olacaqlar.

Əlbəttə bu tezliklə o yerlərdən kifayət qədər istifadə etmək olmaz. Lakin biz inanırıq ki, dövlət fəlahət bankını qüvvətləndirib, dörd-beş ildən sonra fəlahət məhsullarımızın yüz qat artmasına imkan verəcəkdir. Yer bölgüsü barəsində indi olabiler ki, hampa və qara arasında ixtilaf olsun, lakin yerli məmurlara dəstur verilir ki, onları biri-birilə yaxınlaşdırmağa çalışsınlar ta biri-birinə kömək etsinlər ki, qara ayağa qalxsın və hampa ilə də ixtilaf çıxmasın.

Azərbaycanda yer çoxdur və Azərbaycan cəməti də zəhmətkeş və çalışqan bir cəmətdir. Xalisə yerlərin bölünməsi və yer bölgüsü çox böyük iqtisadi kömək olacaqdır və bundan belə Mazəndaran və başqa yerlərdə olan azərbaycanlılar vətənlərinə qayıdıb, ziraət işinə baxacaqlar. Əlbəttə bu işin siyasi nəticəsi də çox böyükdür. Siyasət ilə iqtisad bir-birinə mərbutdur. Əgər bir hökumət iqtisadi cəhətcə qüvvətlənsə siyasi cəhətcə də qüvvətlənir.

Tehran Hökuməti xəlqi qüvvətləndirməkdən qorxur. Mən fikir edirəm ki, xəlqi ac saxlamaqda təəmmüd var idi. Bizim hökumətimiz xəlqi hökuməti olduğuna görə gərək biz xəlqi ayaqlandıraq. Məsələn gərək belə ola ki, bir nəfər xəlqi qoşunları sırasına getdikdə ailəsindən nigaran qalmasın. Leikən ac olduqda o gərək gecə-gündüz maaş fikirində olsun və belə adamdan Fə dai və nizami çıxmaz.

Başqa iqtisadi mövzu da sənaye məsələsi dir. Milli Hökumət qurulmadan əvvəl bizim mühüm karxanalarımız təttil və ya inki təttil olmaq xətinde idi. Biz dörd ayda onların işə saləmasını təəmin etdik. İndi hamısı işləyir. Bu bir mənfəət və mühüm bir işdir. Bu yaxın zamanda bu karxanalar edə biləcəklər ki, belə parça versinlər ki, mühüm qismət libasımızı təəmin etsin. Bu karxanalar xəyanət və oğurluq nəticəsində batmışdılar. Məsələn yünü beş tımənə alıb və karxanaya on beş tımənə satmışdılar, xəlqi səhmələrini bir tımən qızıl pula almışdılar. Lakin Milli Hökumət qurulmadan qabaq iki qıran pul onlara veririrdilər. İndi o xəyatləri görənlər qaçırırlar lakin mücazətdən qaça bilməyəcəklər. Hacı Qulam Corabçi və başqaları öz gördüyü pis işlərin pədaşını görənlər. Milli Hökumət təşkilindən sonra məsələ sadə bir vəchlə həll olundu.

İndi karxanalarda 400-nəfər işçi 800-nəfərin gördüyü işi görməkdə müvəffəq olur. İndi həm keyfiyyət həm də miqdar cəhətcə keçən zəmandan çox artıq məhsul gətirirlər. Bu məsələ eyn zəmanda siyasi bir məsələ dir. Sərbazlarımız çox yaxşı təlimat alırlar, lakin paltarları yox idi. İndi biz onlara paltar verməyə müvəffəq olmuşuq. Biz çalışırıq ki, birinci dərəcədə sən'əti maşın işinə və sonra ikinci dərəcədə əl işlərinə baxaq, amma bu ağır işdir. Dövlət gerek bu çətinliklərə faiq gəlsin və biz faiq gələcəyik.

Bekarların məsələsi bizim üçün ağır yüküdür. Biz gerek bunu aradan götürək. Biz buna da tədbirlər görmüşük, yollarımız ki, indi çox pis haldadır, onları düzəltmək üçün iqdam olunur. Məsələn Astara-Ərdəbil, Sayınqala- Myandab, Zəncan-Miyana və Miyana-Təbriz yolları düzəlməlidir, və bu surətdə neçə min əmələ işləyə bilər.

Bağçılıq və ziraət zəmani gəlib çatıbdır. Kəndlilər öz ziraətlərinə gedəcəklər. Bundan başqa bələdiyyə də şəhərin abad olması üçün bir çox əmələ işlədə bilir.

Bizim arzumuz budur ki, işsizlik aradan getsin, bir də çalışırıq ki, işsizlərin siyahısını tutaq. İndi işsizlik dad-fəriadi çoxdur, lakin hələ elə bir ehsaiyyə əldə yoxdur. Bə'zi adamlar vardır ki, ancaq miz başında oturmaq istəyirlər və ayrı işi görməyə hazır deyillər. Bunlar parazitdirlər. Əlbəttə həqiqi işsizlər vardır ki, karxanalar bağlı olmaq nəticəsində vəziyyətləri yaxşı deyildir.

Başqa məsələlər də ümumiyyətlə Milli Hökumətin davam və beqası üçündür. Milli Hökumət təsis olduqda şüarımız əyalət və vilayət əncümənləri ətrafında idi. Lakin əməldə gördük ki, bu Milli həyatımızı təmin edə bilməicəkdir. Biz məcbur olduq ki, Milli Məclis və Milli Hökumət yaraldaq. İndi gerek bu Milli Təşkilatı saxlayaq. Çünki bu təşkilat xəlqin ehtiyacı və istədiyi üzərinə əmələ gəlibdir. xəlq Milli Hökuməti özünükü bilir və onu saxlamağı özünə borc bilir. Əvvəldə bir para muğriz adamlar dedilər ki, güya biz İran Azərbaycanını Şovra Azərbaycanına yapışdırmaq istəyirik ya inki Demokrat Firqəsi Azərbaycanı Sovet hökumətinə satıbdır, lakin biz göstərdik ki, onlar hamısı yalandır. Əməldə də onu isbat etdik. İndi qızıl ordu buradan gedir. Hamı bilir ki, qızıl ordunun vürudi səbəb oldu ki, istibdad hökuməti yıxıldı. Buna görə gerek ondan təşəkkür edək ki, Rizaxanın istibdadı onun gələməsilə yıxıldı. Bu da qızıl ordunun bizə olan böyük xidməti dir **ki**, Milli əsarəti sındırdı. Hələ mən demirəm ki, əgər Almanlar qalib olub azərbaycana gəlsə idilər burada hətta bir evdə qalmazdı. Qızıl ordu İstalinqırad, Moskva, Leninqrad da istibdad qüvvəsini sındırmaqla dünya xəlqləri ilə bərabər xəlqimizin azadlığını təmin elədi və ölkəmiz qan dəryasına dönməkdən xilas oldu və indi bu ordu gedəndə gerek alqışlarla onu yola salaq. Biz bu müddətdə gördük ki, qızıl ordu çox nəcabət, mətənət və əxlaqla rəftar etdi. Onların rəftar və əxlaqi hamıya sərmişq oldu. Fikir edin əgər arteş-şahənşahi! olsaydı nə işlər çıxardardı! Və bir şəhərə qızıl ordu kimi daxil olsaydı xəlqin başına nə kimi fəlakətlər gətirərdi?

Qızıl ordunun getməsi bizim üçün nəgəhani deyildir. Biz çox gözəl bilirdik ki, o ordu topraq almaq və ya şəhər işğal etməkdən ötrü sərhədlərimizi keçməmişdir. Onun məqsədi dünyani əsarət altına almaq istəyən faşizmin iranda olan asarını rişədən kəsmək idi və buna da iftixarla müvəffəq olubdur. İran xəlqi məxsusən Azərbaycan cəmaəti o ordunun mə'nəvi köməkliyinə həmişə minnətdar qalacaqdır. Biz arzu edirik ki, qızıl ordu həmişə dünya demokratiğının nigəhbanlıq vəzifəsini öhdəsində saxlasın.

Qızıl ordunun getməsini biz mürtəcə'lər kimi istiqbal etmirik. Biz onu ehtiram və izzət ilə yola salırıq, irtica' isə onun getməsində özünün əl-qolunun açılmasını axtarır. Biz açıq deyirik ki, qızıl ordunun getməsilə mürtəcə'lər çox da ümidvar olmasınlar. Azərbaycan xəlqi aldığı azadlığı saxlamağa qadir dir. Qızıl ordunun getməsi bizim millətimizin iradəsi ilə əldə edilən azadlığı xələdar etməicəkdir. İndi Milli Hökumətimizi gerek saxlayaq. Azərbaycan xəlqi hətta çox az cəmiyyəti olsa da azadlıqdan dilfa' edəcəkdir. Buna görə mən sizdən rəy-e'timad istəyirəm, (vəkillər: biz rəy-e'timad yox canımız və malımızı da verəcəyik) biz indiyə qədər Milli Azadlığımızı saxlamışıq, bunun birinci zamini Firqə təşkilatımızdır. İndi təbrizdə çox az bir ev vardır ki, ev əhlindən heç olmazsa bir nəfər Demokrat Firqəsindən olmasın, gerek o firqənin rəhbərliyinə e'tiraf edək. Bunun ikinci zamini də bizim Fədailərimizdir. Onlar az bir müddətdə qiyam etdilər və indi də azadlığımızın zamini dirlər. Bizim fədailərimizin tarixi çox yaxın bir tarixdir, məsnui təşkilat deyildir və onun təşkil tapması keçən hökumətin fişarları nəticəsində olub və indisə bunlar Milli Hökumətimizin dalında durmağa hazır dirlər. Onlar Zəncanda Zülfqari, Ərdəbildə, Əhərdə və başqa yerlərdə olan müxalif dəstələrini əzdidilər. İndi biz fədailərimizə imkan verəcəyik ki, kotan və xış dalısında işləyə-ışləyə eyn zəmanda tufəngi əllərindən yerə qoymasınlar. Ta Azərbaycan var Fə dai var, çünki o azadlığı qurubdur. Lakin bu təşkilatı saxlamaq bir tək fədailərlə olmaz, bizim münəzzəm qoşunumuz da gerek olsun . Biz az bir zəmanda münəzzəm



və qüdrətli bir qoşun təşkil etmişik, əgər indi bir nəqsi olsa da tezliklə düzəldəcəyik. Qoşunu və fədaisi olmayan bir Millət heç vəqt azadlığı hifz edə bilməz. Biz hər bir şeiddən kəsək, fədailimizi və qoşunlarımızı qüvvətləndirək.

## **Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri**

Məşrutə qəhrəmanlarının mücəssəmələrinin Təbriz şəhərinin ən alı xiyabanlarında nəsb edilməsi, firqəmizin gördüyü böyük tarixi işlərdən hesab olunur. Məxsusən sərdar Milli Səttarxanın heykəlinin Rizaxan mücəssəməsinin yerində qurulması fəvqəladə ciddi və mühüm bir qədəm idi.

Sonrada tarixi bir gündə məşrutə inqilabının qırx birinci ildönümü münasibətilə Salar Milli mücəssəməsinin əncümən əyaləti meydanında bərpa edilməsi, o qədəmi təkmil etdi. Bu iki böyük məşrutəçinin təcdid nami ilə firqəmiz fədakar məşrutəçilərin xeyr-xəlf varisi olduğunu isbat etməklə Firqə əfradına və ümum xəlqə azadlıq yolunda canfəşanlıq edən böyük şəxsiyyətlərin tarixdə tutduqları məqami bildirib, Firqə içərisində rəhbərlərə nisbət əlaqə və məhəbbət yaradılmasını sərəmşq verdi.

Bəşər öz tarixini vicuda gətirdiyini kimsə inkar edə bilmədiyi kimi, bu tarixdə şəxsiyyətlərin rolunu da inkar etmək həqiqəti danmaq deməkdir. Başçıların düzgün düşünüb cərəyana düzgün xə-t-seyr və yol göstərmələri işin gedişinə artıq dərəcədə müəssir vəqə ola bilər.

Robespierin iştibahları Napolon diktatorluğunu meydana çıxarmaqda böyük Fəransa inqilabını təbii məcrasından döndərdi. Bər-əks böyük İstalinin sağlam düşüncə və düzgün xə-t-hərəketi Oktiyabr İnqilabının yanılış məcraya çəkməyə can atan müxaliflərin hazırladıqları öldürücü xə-tərdən nicat verdi.

Əgər Rizaxan meydana çıxdığı vəqət iranda gündən-günə genişlənməkdə olan milli nehzətinin başında düzgün düşüncəli şəxsiyyətlər olsaydı və bu şəxsiyyətlər hər birini əzib bədnam etmək həvəsində bir şəxsin rəhbərliyi altında hərəket etmiş olsa idilər, Rizaxan 20- il təmam iranda xəlqi əsarət altında saxlaya bilməzdi.

Əgər məşrutə nehzətində Səttarxan daxi başqa məşrutə başçıları kimi mər'ub olub silahını təslim etmiş olsaydı, şayəd qırx il bundan qabaq məşrutə bəsatı yığılıb ortadan getmişdi. Demək şəxsiyyətlərin tarixdə böyük rolu vardır. Və həm onların məəna və təəsiri çox böyükdür. Bizim firqəmizin pişrəfti də çürümüş və zərərli əfkara bir dəfəlik son qoyub özü üçün şaxis yəəni rəhbər intixab etməsidir. Bu o demək dəyildir ki, Firqə üzvləri və sayir rəhbərlər az iş görmüşlər ya onlara ehtiram lazim dəyildir. Əlbəttə bütün Firqə başçıları hər kəs öz etdiyi xidmət və göstərdiyi fədakarlıq müqabilində hörmət, və sitayişə layiqdir. Lakin bununla belə Firqə rəhbərlərinin rolunu inkar etməklə firqənin başını əzib lidersiz bir cəmiyyət halına salmağa imkan vermək olmaz. Dünyada heç bir cəmiyyət başçısız, lidersiz işi qabaqdan apara bilməmişdir. Bu cəhətdən dir ki, biz məşrutə inqilabının böyük başçısı olan Sərdar Millinin adını əbədiləşdirməyə iqdam etdik. Salar Milli isə əlbəttə öz növbəsində inqilaba böyük xidmət etdiyi üçün onun adının da əbədilşməsi lazim idi. Bu mövzui daha aydın bir surətdə açıb göstərmək üçün sərdar Milli mücəssəməsi nəsb olunan tarixdə Azərbaycan ruznaməsində yazılan məənalı bir məqaləni buraya dərc edirik.

## **Unudulmaz Tarixi Bir Gün**

Azərbaycanda demokrat firqəsi təşkil tapdıqdan sonra Azərbaycanın mərkəzi olan Təbriz şəhəri çox mühüm və tarixi hadisələrin şahidi olmuşdur. Bu hadisələr tək Azərbaycan xəlqinin siyasi həyatında dəyil bütün İran və şərq ölkələrinin tarixində parlaq bir yer tutacaqdır.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi az bir müddətdə keçmiş çürük rejimin izlərini təmamilə aradan aparıb, yeni demokrasi bir üsul və xəlqimiz üçün xoşbəxt bir həyat yaratdı. Cumə günü Ordibehişt ayının 27-də demokrasi hərəkatımız tarixində yeni parlaq bir səhifə açıldı. Tarixlər boyu öz qəhrəmanlıq və rəşadətini isbat etmiş olan xəlqimiz birinci dəfə olaraq yaxın şərq ölkələrində həqiqi demokrasiyə layiq

olan şərəfli bir iş əncam verdi. Bu iş qan tökən şahların, xəlqin arzu və ümidlərin at ayaqları altında payəmal edən hökmranların, millətlərin əsarətindən qəhqəhə ilə gülən zalım insanların keçmişdə olduğu kimi sitayiş etməyindən ibarət dəyildir. Bu iş qəzəbkərlərin parlaq süngülərinin, zəhərli xəncərlərinin mədhəsi dəyildir.

Bu xəlqimizin nifrətini qazanan,, 20-il İran Millətlərini siyasi rüşd və təkamüldən, ictimai həyatdan məhrum edib, millətimizin qanının qiymətinə əldə etdiyimiz məşrutəniyyətə təttil edən Rizaxanın mənhus mücəssəməsini millətin qarşısında sərnigün edib, onun yerində nəsb olunmuş odlar ölkəsinin qəhrəman oğlu, tarixi bir simanın, böyük Səttarxanın mücəssəməsinin iftitahi idi. xəlqimiz bu şərəfli iqdamlarla isbat etdi ki, keçmiş nifrətli rejimin yadigarları bundan sonra təmamilə aradan gedib və onun yerində millətimizin alovlu mübarizələrdə əldə etdiyi azadlıq və demokrasi qanunları hökmsürənlik edəcəkdir.

Bu tarixi gün unudulmaz bir gündür!

Qoy İran Millətləri bilsinlər ki, Azərbaycan Milləti o çürümüş fasid dəstgaha nifrətlə baxır. Qoy xam xəyal edən mürtəce'lər bilsinlər ki, daha bundan sonra heçvəch ilə həqiqi azadlıq üsullarına müğayir olan mənhus əsərlər bu ölkədə qalmayıb və daha o keçmiş dövrə tazalanmayacaqdır.

xəlqimiz bundan sonra yad işğalçılara fəqət yoxluq tələb edir, bundan sonra millətlərin azadlığını ayaqları altına salıb və onların millətin təhqir edən ünsürlər daha heçvəch ilə öz mövqeyiyyətlərinə hiyfz etməyə imkan tapmayacaqlar.

Yaşasın xəlqimizin sarsılmaz iradəsi!

Yaşasın bütün İran azadlığını təmsil edən Azərbaycanın qəhrəman xəlqi!

12-Şəhrivər münasبتilə mücəssəmələr mövzuuna aid daha artıq mə'lumat almaq istəyən təbliğatçılar ağayi Piyşevərinin bu münasبتilə söylədiyi aşağıdakı sözlərindən istifadə edə bilərlər.

## **Möhtərəm Həmvətənlər!**

Bu gün birinci dəfə olaraq Təbrizin və Azərbaycanın həyatında tarixi bir səhifə açılır. Azərbaycan xəlqi 20-il millətin hüququnu aradan aparan, 20- il məşrutəniyyətə təttil edən, 20-il irani tərəqqi və təkamüldən geri qoyan bir qəsbkarın heykəlini aşağı endirib və onun yerində İran məşrutəsinin əsasını qoyan Azərbaycan xəlqinin qəhrəman və rəşid oğlunun mücəssəməsini paydar edir (gurultulu alqışlar).

Biz bununla o 20-illik faciənin bəsatini qoyan adamlara bildirdik ki, onların xainanə siyasətləri məşrutəniyyətə daha bundan artıq təttil etməyə imkan tapmaıacaqdır. Azərbaycan xəlqi rəşid və qəhrəman oğullarının qanı bahasına məşrutəniyyətə alıb və o məşrutəniyyət yaşayacaqdır (gurultulu alqışlar). Biz bu mücəssəmənin qarşısında and içirik ki, məşrutəniyyətə və azadlığı bütün İran üzərində həyata keçirib və iranın məzlum xəqlərinin həqiqi azadlıqların təəmin edək (alqışlar). Biz son qətrə qanımız qalana qədər bu yolda fədakarlıq edəcəyik, biz məxsusən bu mücəssəməni ondan ötrü bu gün nəsb etdik ki, hələ də irtica' tərəfdarları xəyal edirlər ki, əgər silah ilə azərbaycanın azadlığını aradan apara bilməsələr, hiylə və neyrəng ilə apara bilərlər. Qoy onlar bilsinlər ki, Azərbaycan xəlqi öz azadlığını və İran xəlqinin azadlığını möhtərəm sayıb və onu saxlamağı isə özü təzmin etmişdir. Biz nə təkəcə azərbaycanda bəlkə bütün iranda azadlığı həyata keçirəcəyik. Biz indiki hörümçək toru kimi İran xəlqini tora salıb və onları sıxan mənhus rejimi aradan aparıb və onun əvəzində xəlqə azadlıq və səadət verəcəyik.

Tehranda o çürük başlar, fasid beyinlər bilmədidirlər ki, nə vəqtə qədər o qorxulu zülm və əsarət nişanəsi olan mücəssəmələr aradan getməyibdir, nə vəqtə qədər onlar millətin əlilə götürülüb sərnigün olmayıbdir, iranda azadlıq ola bilməz, Tehran Hökuməti Azərbaycan ilə yanşa bilməz. Tehran həqiqi azadlıq və demokrasi üsulları ilə idarə olunan surətdə Azərbaycan ilə yanşacaqdır. Azərbaycan özünü heçvəqtində mürtəce'lərə təslim etməiəcəkdir. Bunu bir dəfəlik hamı bilib qulağında saxlamalıdır.

Təsadüfən burada olan İran mətbu'atının görkəmli nümayəndələrindən ağayi Mələki və Əmidi Nurinin hüurları mənim xatirimə qətirdi ki, neçə il bundan qabaq ağayi Mələki yazırdı ki, xəlqi əsarətdə saxlaya və hüququn payəmal edən bu Rizaxan mücəssəmələri nə vəqtə qədər bu halda durubdursa, bizim azadlığımız təmin olmayacaqdır. Bu düzdür, o mücəssəmələr tikan kimi xəlqin ürəyinə batır. Mən xahiş edirəm ki, ağayi Mələki Tehrandə desinlər ki, «Do səd goftə çon nim kerdar nist!» iki yüz sözün bir əməlcə qiməti yoxdur. Biz dedik və dediyimizi əməl etdik, xəlqin arzuların bilib və onları həyata keçirdik. Əziz yoldaşımız ağayi Pənbei dediyi kimi qoy xəlq üçün xoxu-xortdan olan və xəlqin ürəyini sıxan mücəssəmələr götürülsün və İran xəlqi bizdən sərəmşq alıb bu çürük mücəssəmələrin yerində İran azadlığının və məşrutəsinin yolunda şəhid olanların, Məlik-Ələmütəkəllimin, Sur İsrafil, Mirza Riza Kirmani və sayırlərinin mücəssəmələrini qoysunlar.

İranda əvvəl dəfə zülm-əsarət nişanəsi olan Rizaxan mücəssəməsini götürmək və yerində azadlıq və qəhrəmanlıq nümunəsi olan Səttarxan mücəssəməsini qoymaq iftixarı Azərbaycan xəlqi və onun rəhbəri olan Azərbaycan Demokrat Fırqəsinə nəsib oldu. Mən iftixar edirəm ki, bu mücəssəməni açıram.

Ağayi Piyşəvəri gurultulu alqışlar içərisində mücəssəmənin yanına gedib və mücəssəmənin pərdəsini götürdü. Bu mövqe'də urra və muzik səsi Sərdar Bağının mühəvvətəsində tənindəz olaraq bu tarixi gündə tamaşaçılar Azərbaycan xəlqinin qəhrəman oğlu Səttarxanın heykəlini keçmiş rejimin yadigarı olan Rizaxanın mənhus mücəssəməsinin yerində tamaşa etdilər.

Ağayi Piyşəvəri nitqini qurtardıqdan sonra Səttarxanın mücəssəməsinin qarşısında rejə verildi. O nitqin təknilində Salar Milli mücəssəməsi nəsbə münasibtilə ayrı nitqlərin təfsili də şayan diqqətdir.

## **Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazımdır**

Məşrutə inqilabi Azərbaycan xəlqinin qəhrəmanlarının məzhəri olaraq bu il xəlqimizin tam qalibiyət şəraitində geçdi. Xüsusilə məşrutə nehzətinin ikinci qəhrəmanı Baqırxanın mücəssəməsinin iftitahi bizə keçmiş şanlı tariximizi xatırladaraq, böyük babalarımızın İran azadlığı uğrunda etdiyi fədakarlıqlarını xəlqimizin nəzərində mucəssəmə etdi.

Azərbaycan xəlqi 21-Azər nehzətinin əsərində, İran üzərində dərin bir dəyişəklik əmələ gətirməyə imkan taparaq 41-ildən artıq tətil olunmuş məşrutə qanunlarını yenidən həyata keçirdi.

xəlqimizin qiyami sayəsində mürtəcə'lər dalı oturub və Tehran Hökuməti azadixah bir rəviyyə tutmağa başladı. Gördüyümüz kimi bu son zəmanda az-çox demokratik nehzətlər, hökumət tərəfindən təqviyyət olunan kimi nəzərə gəldi. Buna görə dir ki, biz əvvəldən özümüzü, ağayi Qəvamülsəltənə hökumətinə xoşbin nişan verdik. Ağayi Qəvamülsəltənə çox çətin məsələləri qardaş qanı tökülmədən, müsəlimət yolu ilə həll etməyə müvəffəq oldu. Lakin hələ də Qəvamülsəltənə dövləti iranda, İran millətinin intizarı olduğu kimi iranlıların tələbatını layiqincə təmin edə bilməyibdir. Ağayi Qəvamülsəltənənin hökuməti də indiyə kimi millət düşmənləri olan irticai parazitlərin nüfuzundan kənarda qalmamışdır.

İntixabatın bu qədər yubandırılması İran xəlqlərinin zərərinə olaraq, onlarda hökumətə qarşı nifrət törtməyə bais olur. Bu da demək olar ki, İran azadlığınının müxalifi olan şəxslərin nüfuzu təəsirində dir.

İndi də görünür ki, danışılan sözlər yalnız danışığıdır və onların barəsində heç bir əməl görsənməyir. İran xəlqləri indiyə kimi iş başına gəlmiş dövlətlərin bu kimi əməllərindən son dərəcə incikdir və daha heç kəsdə oturub gözləməyə və səbir etməyə taqət qalmayıbdır.

Millət söz yox, daha doğrusu həqiqi demokrasi tələb edir!

Azərbaycan xəlqi keçmiş tarixdən acı təcrübələr görmüş və siyasi şüura malik olan bir xəlqdır. Məşrutit qanunlarını nəqz edən mürtəcə' ünsürlər, indi əgər yenə də xam xəyallar bəsləyib və 21-Azər nehzətimizi də iğfal siyasəti ilə nəticəsiz qoymaq fikirində olsalar, bir dəfəlik bilməlidirlər ki, Azərbaycan xəlqi bundan sonra heç kəsə aldanmayacaqdır.

xəlqimiz öz tarixi mübarizələrini xatırladıqca öz qüdrətini düşünür, etdiyi mübarizələrdən nəticə almaq istəyir. Azərbaycan İran üzərində həqiqi azadlığın təəminini əmələ tələb edib, indi də etməkdə dir.

xəlimiz mürtəcə'lərə daha bundan sonra fəaliyyət etmək üçün imkan verməyib və öz azadlığını aldığı kimi onu saxlamağa qadir olub, bütün İran üzərində İran xəlinin azadlığının təmin olması uğrunda hər cür fədakarlığa həmişə hazırdır.

## **Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri**

Mə'lum olduğu üzrə Milli nehzətimizin əsərində, İran xəlini fəlakətə sövq edən heyət hakimə binasında böyük rəxnə və təzəzül əmələ gəldi və nəticədə irticai məclis məcbur oldu ki, fəqət bir səs artıq olmaq üzrə ağayi Qəvamülsəltənənin kabinetini iş başına gətirsin. Bu işə zahirdə azadixah təbəqəyə böyük bir güzəşt idi. Ağayi Qəvamülsəltənənin nehzətimizə nisbət tərəfdar olmasa da, bitərəf olduğu məşhur idi. Ona görə Tehran bu şöhrətdən istifadə edərək öz məğlubbiyyətini örtüb-basdırmaq məqsədi ilə sülhə və barışığa təşəbbus etdi.

Qardaş qanını tökmədən 12-Şəhrivər müraciətnaməsində tələb etdiklərimizi təhsil etmək üçün biz də bu təsadüfi şadlıqla istiqbal etdik. Ağayi Qəvam iş başına gəlib–gəlməz iki mühüm məsələni həll etməyə iqdam etdi. Onlardan biri «Said», «Sədr» və «Həkiymi» kabinetləri və «Seyid Ziya» bandının böyük azadixah qonşumuz Şuralar İttifaqi ilə İran arasında tövlid etdikləri ədavət və sui-təfahümi ortadan qaldırmağa, ikincisi isə bizim həq sözlərimizi eşidib məşəru təqazalarımızı əncam verməklə yaxınlaşmaqda olan vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq idi.

Biz birinci məsələdə burada bəhs etməyə lüzüm görmürük. İkinci məsələnin həlli üçün ağayi Qəvam şəxsən iqdam edərək firqənin başçısı ağayi Piyşəvəri başda olmaq üzrə bir heyət Tehrana getməsinə icazə verdi. Bu heyətin Tehrana getməsi nehzətimizin tarixində böyük bir məslə olduğu üçün onlar böyük nümayiş və təntnə ilə müşayiət (olub) Tehran, bəlkə bütün dünya bu məsələdən maraqlanmağa başladı. Hər kəs onu öz istədiyi kimi təfsir edirdi. Hətta Azərbaycanın daxilində daxi nigarançılıq hiss olunurdu. Ağayi Piyşəvərinin şəxsən Tehrana getməsi gözlənilməyən bir iş idi. Bu vasitə ilə firqəmiz sülh və müsəliməti hifz etmək üçün hər bir fədakarlığa hazır olduğunu isbat etdi.

xəlin əfkarından bir nümunə olmaq üzrə Azərbaycan ruznaməsində «Riza Azəri» imzasi ilə bir məqalənin xülasəsini buraya dərc edirik:

## **Azərbaycanda Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani Işıqlandıracaqdır**

Millətimizin həqiqi nümayəndələri Tehrandə on beş gün müəttəllıqlıqdan sonra bir nəticə almadan Təbrizə qayıtmağa məcbur oldular. Azərbaycan milləti rəşid bir millət olduğu kimi eyn zəmanda mərd, alicənab və səmimi dir, qəlbi təmiz və vicdani pakdır. Kimsəyə qarşı kin və ədavət bəsləməz, lakin tarixlərin göstərdiyi kimi onun Milli namusu olan yurduna təcavüz edənlərdən intiqam almaqda çox amansız və rəhmsizdir.

Belə bir gözəl və alı xislətlərə malik olan millətimiz Tehranın uzatdığı əli rədd eləmədi.

Böyük rəhbərimizin başçılığına, inqilabımızın dəyərli şəxsiyyətlərindən mürəkkəb bir heyəti, ixtiyar tam ilə Tehrana göndərirdi. Tehrandə irtica'in kök saldığında, oradan nəticə alınmayacağı mə'lum idi. Lakin İranlı qardaşlarımıza və bütün dünyaya göstərmək və isbat etmək istədik ki, qorxmaz və cəsur Azərbaycan milləti hər ehtimala qarşı hazır olduğu halda belə müsəlimət əhlidir. Cəhətsiz və səbəbsiz yerə fəqət irtica' canavarının iştahası və meyli yerinə gəlməkdən ötrü, qardaş qanının axmasından nifrəti vardır.

Yoxsa biz aldığımız müsəlləm həqqimiz olan azadlığa Tehrandan icazə istəyəcək dəyildik və Tehranında bizdə ona qaytarılacaq bir həqqi yox idi. Amma iki məqsədlə Tehrana gedildi. Birincisi: Məşrutiyət inqilabında imtahan verdiyimiz kimi, bu azadlıq inqilabımızda da səmimiyyətimizi aləmə göstərmək istədik. İstədik ki, uzun illərdən bəri istibdad, zülm və sitəm altında əzilen, gözləri bizdə və

ruhları bizim ilə olan bütün məzlum iranlı və Tehranlı qardaşlarımıza sabit edək ki, azadlığı yalnız biz özümüz üçün almamışıq və özümüə inhisar etməmişik. Bir evdə iki hava ola bilməz. Bunun üçün də möhtərəm nümayəndələrimiz millətimizin arzusunu yerinə yetirməkdən ötrü təmam İran millətinin nümayəndəsi kimi müzakirəyə başladı. Məzlum qardaşlarımızı yaddan çıxartmadıqlarını əmələn sübut etdilər. Azadlıq yolunda indiyə qədər verdiyimiz şəhidlərin müqəddəs qanları ilə bütün iranın da azadlıq fərmanı yazılmışdır. Əsirlər boyu qardaşcasına bir yerdə yaşadığımız sayir iranlı qardaşlarımız da gerek azadlıq ne'mətindən bəhrəmənd olsunlar.

İkinci məsələ isə Azərbaycan milləti, illər boyu gördüyü dəhşətli zülm və işkəncədən və onun nəticəsində etdiyi mükərrər qiyamlar və inqilablardan sonra sülh və səfaya ehtiyac hiss etməsidir. Biz kimsə ilə ədavətimiz olmadığı kimi mürtece'lərin və düşmənlərimizin yalan və iftira və böhtanlar uydurduqları kimi də, təcizə fikiri belə indiyə qədər qəlbimizdən xütür etməmişdir.

Bizim bu müqəddəs qiyamımızı, şücaət və fədakarlığını inkar etməklə, onu töüeyən etmək istəyirdilər.

Bizim qüdrət mənbəimiz həq və həqiqət, təkiyəmiz də silahımızla rəşadətimizdir.

Bizim istədiyimiz yalnız İran hüdudu daxilində öz ana yurdumuzda indiki kimi demokrasi üsuli üzərinə azad yaşamaqdır.

Təmam dünya millətlərinin qəbul etdiyi Atlantik bəyaniyyəsinin mürəkkəbi hənuz qurumamışdır. Hamıya mə'lumdur ki, onun sərahətli və əsaslı maddələrindən birisi də budur ki, hər millət öz ölkəsində arzu etdiyi tərzdə və istədiyi şəkildə yaşamağa həqqi və ixtiyari vardır.

Dediyimiz kimi asudəlik və müsəlimət dövrəsinə qalvışmaq istəyirik ta ki, ölkəmizin ictimai, iqtisadi bünyasına illər boyu , xüsusilə Rizaxan dövrəsində varid olan ağır yaraları öz əlimizlə sağaltmaq imkanı əldə edə bilək. Yoxsa bu getdiyimiz həq yolunda çoxdan müvəffəq olmüşuq və müvəffəqiyyətimizin əbədiliyi də iki mühüm həqiqət üzərinə əsaslanır. Birincisi budur ki, bütün Azərbaycan milləti, kiçikdən böyüye, arvatdan kişiyə qədər, azadlığımızdan son nəfəsə qədər difa' etməklə, o yolda qızara-qızara ölməyə təsmim tutmuşuq. Millətimizin şüarı, rəhbərimizin dediyi, ilk və son sözüümüz budur.

Ölmək var, dönəmək yoxdur!

İkinci həqiqət isə bütün müttəfiq millətlərin qəbul və imza etdiyi və yuxarıda şərh verilən Atlantik bəyaniyyəsidir ki, ümum millətlər özlərini istədikləri kimi idarə etməyə möhkəm və mətin bir həq qail olmüşlardır.

Ona əlavə olaraq Azərbaycan mədrəsələrində yalnız Azərbaycan dilində təhsil olunmasının Tehran hökuməti tərəfindən öz bəyniyyəsinə qəbul etməsidir. Bu o deməkdir ki, bizim millətimizi və müşəxxəs bir millət olduğumuz həqiqətini, rəsmi surətdə təsdiq etməyə məcbur olmuşdur. O halda indiki şəraitdə və Atlantik bəyaniyyəsinə əsaslanaraq hansı millət olursa öz idarəsi və demokrasi üsulu ilə özünü idarə etməyə kim mane' ola bilər?

Biz bilirik ki, hər millət yalnız öz ləyaqəti sahəsində azadlığa malik ola bilər və buna görə də hər zaddan əvvəl öz Milli qüdrətimizə dayanaraq azadlığımızı saxlayacağıq. Bizim millətimizi və dilimizi rəsmən təsdiq edən Tehran Hökuməti, nümayəndələrimiz ilə Tehrandaki müzakirələr əsnasında göstərdiyi inad heyrətli və təccüblü dəyildirmi?

Tehrana və dünyaya aydındır ki, müvəffəqiyət əvvəldən axırə qədər bizimdir, çünki getdiyimiz yol həq və həqiqət yoludur. Bütün Azərbaycan millətində nifrət hissi oyadıran bir qəziyyəni burada qeyd etməkdən geçəbilməyəcəyik. Tehrandaki, müzakirələr əsnasında, Tehran siyasətmədarlarından (!) birisi möhtərəm nümayəndələrimizə: «Sizdəki vali ola bilən bir adam yoxdur» , deyə cəhalətlə Milli qururumuza toxunduqda, əgərçi rəhbərimizdən çox yağlı və diş sındıran cəvab almışdır, amma Azərbaycan milləti də öz növbəsində bu nəzakətsiz gobud sözü cəvabsız qoya bilməz:

Ağayi siyasətmədar!... Oxuduğun ya oxumadığın tarixlərə müraciə eləsən, görəsən ki, biz ilə sizin siyasi müqəddəratımızı bir-birinə rəbt edən Səfəvi padşahları zəmanından bu günə qədər iranı idarə edənlərin də Azərbaycan millətinin içindən yetişmiş adamlar olmuşdur.

Hətta bu gün də yaxşı ya pis, istər iranın daxilində istərsə xaricində həssas postları idarə edənlərin çoxları yenə də Azərbaycan millətindən dir.

Beş ay kimi bir qısa müddətdən bəri qurulan Milli Hökumətimizin düzgün və ləyaqətli idari məmurları ana yurdumuzu bir evlad məhəbbətilə və millətimizə xass olan sədaqət və ləyaqətlə idarə etdiklərini bütün dünya görməkdə dir. Bunu inkar edənlərə cəhəlet və inad gözü deyilməzmi?

«Rıza Azəri»

\*\*\*

Tehran ilə danışıq çox çətin şərait altında ildamə tapdy. Hökumət başçıları bizim Milli nehzətimizin mənasını və xəlqin bu nehzətdə şirkətini dərk edəbilmədikləri üçün məsələni çox səhl tələqqyi edirdilər. Şayəd təcəhül edib ümumiyyətlə nehzəti qiymətdən salmaq istəyirdilər.

Ağayi Piyşəvəri şəxsən nehzətə başçılıq etdiyi üçün, onun bu sühulətlə kiçilməsinə, qanı soyuqluqla baxa bilməzdi.

Ağayi Padəgan və sayir nümayəndələr şəxsən nehzətin yaradılmasında can qoyduqları üçün, Tehranın bizim nehzətimizə kiçik göz ilə baxmasına heçvəch ilə razı ola bilməzdlər. Ona görə danışıqlar on beş gün tul çəkdi. Nəhayət nəticə alınmadan gedən heyət Təbrizə müraciət etəməli oldu.

Danışığın təfsil və cərəyanını möhtərəm oxucuların və mübəlliglərin dəstirəsində qoymaq məqsədi ilə ağayi Piyşəvərinin Tehrandan müraciət etdikdən sonra söylədiyi nitqi Tehrandan aparılan danışığa aid qəsəmtilə, heyətin müntəşir etdiyi e`lamiyənin eynləri burada qeyd olunmalıdır.

## **Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Hökuməti ilə Apardıqları Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə**

İran baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənənin dəvətinə görə, tarix 25/2/8 –də Azərbaycan Milli Hökumətinin baş vəziri ağayi Piyşəvərinin rəyasəti altında, bir heyət Azərbaycan məsələsini müsəlimət yolu ilə həll edib, qardaş qanı tökülmədən cilovgırlıq etmək üçün Tehrana getdi.

Bu heyət Tehran Hökumətinin səlahiyyətdar məqamı və nümayəndələri ilə danışığa girişib və bir müvafiqətnamə bağlamalı və bu müvafiqətnamə göndərilmiş heyətə verilmiş e`tibarnamənin mucibincə, Azərbaycan Milli Məclisinin və aqay Qəvamülsəltənənin dövləti tərəfindən təsvib olduqdan sonra, rəsmiyyət tapmalıdır.

Düşnəbə günü 25/2/9 – saat 5-dən e`tibarən, Azərbaycan nümayəndələrinin heyəti ilə ağayan Müstəşarüldövlə, Lənkərani və İpəkçiyadan ibarət olan Tehran Hökumətinin nümayəndələri arasında danışıqların birinci cəlsəsi, ümumi məsələlər barəsində axıra yetişdi. Həmin günün sabahi ikinci cəlsədə, Tehran Hökumətinin nümayəndələr heyəti ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinin 25/2/1 – tarixli iblağiyəsini göstərib, danışıqlardan ötrü mü`ərriflik etdilər. İbblağiyənin mətni bu qərar ilə dir:

### **«Dövlətin Azərbaycan Barəsində İbblağiyəsi»**

«İndiki dövlətin təşkil tapdığı gündən Azərbaycan işləri, xüsusi bir təvəccəh cəlb edərək, o əziz həmmvətənlərimizin niyyətlərini mütaliə edəndən sonra vəzirlər heyəti təsmim tutdu ki, qanun əsası və ayrı vəz' olunmuş qanunlar mücriyyə qüvvəsinə icazə verdiyi hüdudda, o əyalətin əhalisinin arzuları təəmin olunub və onları qardaşlıq və vəhdətə dəvət etsin. Buna görə heyət-dövlətin bu barədə sadir olunmuş təsvibənəməsi ümumun ilttila'ından ötrü nəşr olunur,

1325- qəmərinin rəbiəlsani ayında təsvib olunmuş qanunda, qanunəsasının mütəmmiminin 29/90/91 /92/93–cı əsllərinin mucibincə, əyaləti və vilayəti əncümənlərə verilmiş ixtiyarat, Azərbaycanda aşağıdakı qərar ilə təshih və təid olunur.

1- Fəlahət, ticarət, sən'ət, məhəlli həml və nəql, maarif, səhiyyə, nəzmiyyə, ədliyyə və müddəyülümümlüq dayirələrinin rəisləri və maliyyə naziri əyaləti vilayəti əncümənlər vəsiləsilə seçilib və müqərrəratın mucibincə onların rəsmi hökmləri dövlət tərəfindən həranda sadir olacaqdır.

2- Valı əyaləti əncümənin nəzərini cəlb etməklə dövlət tərəfindən tə'yin olub və nizami və jandarmeri qüvvələri fərmandəhlərinin intisabi dövlət tərəfindən əmələ gələcəkdir.

3- Azərbaycan rəsmi dili iranın o biri nahiyələri kimi Fars dilidir. Məhəlli idarələrin və ədliyyə dayirələrinin dəftəri işləri Farsi və Azərbaycan (Türki) dillərində olur. Amma dərs mədrəsələrdə beş (5) ilbtidai kilaşlarda Azərbaycan dilində olacaqdır.

4- Maliyati ayidləri və ölkənin büdcəsini tə'yin edən vəqt, dövlət Azərbaycan şəhərlərinin abadlığını səhiyyə və maarif işlərinin islahının lüzumunu nəzərdə tutacaqdır.

5- Dəmoqratik təşkilatların və itihadiyyələrin fəaliyyəti, Azərbaycanda iranın o biri yerləri kimi azaddır.

6- Azərbaycanın əhalisinə və demokrasi üçün işçilərinə, kefçmişdə demokratik nehzətində iştirak etmələri üçün heç bir sınıntı əmələ gəlməyəcəkdir.

7- Azərbaycan nümayəndələr iddəsinin o əyalətin həqiqi cəmiyyətinin tənəsübü ilə artmasına müvafiqət olunur və 15-cı təqniyyə dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pişnahadlar məclisə təqdim olunacaqdır ki, təsvib olduqdan sonra həman dövrə üçün vəkillərin qalmışı intixab olunsun.»

### «Baş Vəzir Qəvamülsəltənə»

Azərbaycan nümayəndələr heyəti isə öz nəzərlərinin bir qismətini 33- maddədə Tehran Hökumətinin nümayəndələr heyətinə pişnahad etdilər ta öz hökumətinin nəzərinə çatdırsınlar.

Azərbaycan nümayəndələr heyəti bu 33-maddənin zimmində, Azərbaycanda indiki vəziyyətin saxlanılmasını və demokrasi əsaslarının bütün İran üzərində möhkəmləşməsi və genişlənməsini aşağıdakı qərar üzrə tələb etdilər:

Azərbaycan məsələsinin müsəlimət və sülh yolu ilə həll və mövcud olan ixtilafların rəf olması və bütün İran üzərində demokrasi əsaslarının möhkəmləşməsi üçün tarix 25/2/9 - dən Tehran mərkəzi hökumətinin səlahiyyətdar nümayəndələri aqayan Sadeq-Sadeq (Müstəşarüldövlə), Fərmanfərmaian, İpekçiyən, Lənkerani, Sepəhr(Müvərrüxüldövlə) və Müzzəffər Fiyruz arasında bir tərəfdən, Azərbaycan millətinin muxtar nümayəndələri aqayan Pişşəvəri, Sadiq Badəkan, doktor Cəhanşahli, Firidun İbrahimi, Sadiq Dilməqani və aqayı Məhəmməd Hüseyinxan Seyf Qalzi Azərbaycan Kürdüstanının nümayəndəsi o biri tərəfdən danışıq əmələ gəldi. Yuxarıda qeyd olunmuş nümayəndələr öz nəqssiz və iradsız e'tibarlarını mübadilə etdikdən sonra aşağıdakı maddələrin barəsində müvafiqət etdilər:

1- Keçmiş müstəbidd hökumətin ləşgəri və kişvəri məəmurlarının fişarı, azadlıq və demokrasi düşmənlərinin təhrikəti nəticəsində 1324-cı ilin Şəhrivər ayyının 12- də vicuda gəlmiş nehzət mütərəqqi demokrati və irani həqiqi istiqlaliyyəti və təmamiyyətin zamini olan bir nehzət tanılır.

2- Azərbaycan ki, keçmiş 3 və 4-cü üstənlər və Xəmsə vilayətinə şamildir, müəyyən ərazi bir vahid surətdə Xudmuxtar Hökumət adi ilə İran məmləkətinin cüzvi və mərkəzi isə Təbriz şəhəridir.

Təbsirə- Azərbaycan Kürdüstanının mərkəzi Mahabad şəhəridir.

3- Azərbaycanın pulu və bayrağı, iranda rayic olan pul və İran bayrağıdır. Məmləkətdə cari olan qanunlar Azərbaycan xəlqinin ixtiyarəti və azadlığı ilə muğayirəti olmayan şərt ilə Azərbaycanda cari olacaqdır.

4- Axırınıcı iki maddəni nəzərdə tutmaqla, Azərbaycan daxili işlərini idarə və nəzarət etmək və büdcə təsvibindən ötrü «Heyət Milli» adında bir heyət, demokratik üsul və məxsus nizamnamə üzrə intixab olacaqdır.

5- Bütün ləşgəri və kişvəri idarə rəislərinin intixabi, Azərbaycan Heyət Millisi öhdəsinə dir. Bu məmurlar ki, Heyət Milli tərəfindən intixab olandan sonra mərkəzi hökümətə mü'ərriflik olacaqlar, ümdə qanunların icrasında Mərkəzi Hökümət və Heyət Milli təsmimlərinin icrasında, Meyət Milliye tabe` olacaqdır.

6- Azərbaycan Heyət Millisi bütün ləşgəri və kişvəri məmurların nəsb, təğyir və təbdilində muxtardır. Bu cür təğyir- təbdillər mərkəzi hökümətin də iltıla'ına yetiriləcəkdir.

7- Azərbaycanda Heyət Millidən əlavə mahal, bölük və vilayəti əncümənlər də, demokrasi üsul üzrə yəəni müstəqim, ümumi rəy ilə (istər arvat, istər kişi və istərsə qoşun əfradi) seçilib və bu əncümənlər öz əməl heyətləri, yəəni vilayət, mahal, bölüklərdə işlərin qabağa getməsinə nəzarət edəcəklər.

8- Fədailər və Milli Qoşun təşkilati olduğu kimi qalmalı və öz məmuriyyət və vəzifələrini azadlıq və demokrasi üsulundan müdafie etmək və mərbut sərhədləri hifz etmək üçün Azərbaycan Heyət Millisinə tabe` olacaqdır.

9- İndiyə tək Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən verilən kişvəri və ləşgəri dərəcələr və tərfi'lər rəsmiyyətə tanılır. Kiçik əfsərlərin tərfi'ati və dərəcələri müstəqim halda Azərbaycan Milli Qoşun fərmandehliyi tərəfindən veriləcək. Vəli ərşəd əfsərlərin və jeneralların dərəcələri Azərbaycan Milli Qoşunları fərmandehinin pişnahadi və Heyət Millinin təsvibi üzrə veriləcəkdir.

10- Azərbaycan dövləti idarələrində və Heyət Millidə, yazılar Azərbaycan dilində və Azərbaycan Kürdüstanında Kürd dilində olacaqdır. Leikən Fars dili iranın dövləti dili olduğu üçün mərkəzi dövlət ilə Azərbaycan və Azərbaycan Kürdüstanı idarələri və heyət Millisi arasında yazılan Fars dilində olmasının işəkali olmayacaqdır.

11- Dərs və təhsilat Azərbaycanda ibtidai mədrəsələrdə Azərbaycan dilində və Azərbaycan və Fars ya Kürd və Fars dillərində olacaqdır.

12- Azərbaycan Milli Məclisi indiyə tək təsvib etdiyi qanunlar ki, Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən icra edilib, Azərbaycan Heyət Millisi tərəfindən nəqz olmayınca öz e'tibarında qalacaqdır. (Bu maddə Azərbaycan Kürdüstani xüsusunda da sidq edir).

13- Xalisəcat, azadlıq və məşrutiyət düşmənlərinin yerləri və varlarının Azərbaycanda və ha belə Azərbaycan Kürdüstanındakı kəndlilər arasında bölünməsi rəsmiyyətə tanılır və heç vəqt nəqz edilib və qaytarılmayacaqdır.

14- Tiryak, alkol, ixtilas və rişvə və fəhşa və sayir əxlaqi fəsadlarla mübarizə təsvib olunmuş qanunlar üzrə dəvam edəcəkdir.

15- Heyət Milli təsvib etmədən hər cür luks və təccəmmülü mətə`lar və habelə Azərbaycan daxilində əmələ gələn mətə`ları varid etmək qadağandır.

16- Hər cür maliyat və əvarizlər, Heyət Milli təsvib etmiş bir sistem üsuluna visul olmalıdır və dövləti aidlərin artması üçün, indiyə dək Azərbaycan Məclis Millisində təsvib olub və Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən icra edilən qanunlar öz e'tibarlarında qalacaqdır.

17- Azərbaicana və Azərbaycan Kürdüstanına heq verilir ki, öz cəmiyyətləri nisbətəcə ki, təqəribən bütün İran cəmiyyətinin uçdə birini təşkil verirlər, vəkil seçib və Məclis Şövrayi Milliye göndərsinlər. Azərbaycan və Kürdüstan nüzzar əncüməni tərəfindən sadir və onların Heyət Millisininin təsvibinə yetmiş e'tibarnamə, məclis Şövrayi Millidə rədd edilə bilməz.

18- İranın bütün nüqtələrində intixabat bir şəkildə olmaq üçün dövlət mütəəhhid olur ki, 15- cı il intixabat dövrəsində İran Məclis Şövrayi Millisi, Azərbaycan Milli Höküməti qadınlar və cəvanlar və qoşun işçilərinə verdiyi həqqi möhtərəm sayıb və bütün iranda ümumiyyət versin.



19- Məclis Şövrəyi Millinin intixabati bütün iranda həddəksər on gün birinci intixabat e`lamıyyəsindən sonra başlanıb və həddəksər bir həftənin müddətində xatimə tapacaqdır.

20- Azərbaycan və Kürdüstan maliyatının yüzdə iyirmi beşi (25 %) mərkəzə veriləcəkdir. Vəli bu il Azərbaycan və Kürd xəlqinin demokrasi və azadlığı əldə etmək üçün ağır xərclərə mütəhəmmil olduqlarına görə bu məbləği verməkdən məaf olacaqlar.

21- Mərkəzi dövlət öhdədar olur ki, tezliklə Tehran ilə Təbriz arsındaki dəmir yolu ki, qabaqcadan Miyanaya dək yetişibdir, Təbrizə çatdırırsın.

22- Dövlət heç bir surətdə ləşgəri və kişvəri məəmların əzl və habelə dəyişməsində dəxalət etməyə həqli dəyil.

23- Azərbaycan və Kürdüstan Heyət Millisi gərək maarif, fəlahət və hifzavışə əslahatını azadanə həyata keçirsin.

24- Azərbaycan və Kürdüstan təbi'y sərvət və mə'dənləri yalnız Azərbaycan və Kürdüstanın ehtiyacatını rəf etməyə təxsis verilir və o nahəyələrin karxanalarının idarəsi öz öhdələrinə qoyulur.

25- lazimi mövqə'lərdə xüsusi və şəxsy karxanaların nəzarəti Azərbaycan və Kürdüstan Hökuməti və heyət millisi ilə olacaqdır.

26- Azərbaycanda və Kürdüstanda bütün mətbu'atın nəşri Milli Heyətlərinin təsvibi ilə olacaqdır. Teatr və sinama və radio, Azərbaycan və Kürd dillərində olunacaqdır. Bu sayir dillər barəsində də mücaz və qabil icradır.

27- Bütün sən'əti, fəlahəti, milli və dövləti bankların idarə edilməsi Azərbaycanda və Kürdüstanda Heyət Millilərin öhdəsinə dir.

28- Bütün maliyati aidat və əvariz, Azərbaycan və Kürdüstan məhəlli xəzanədarlıqlarında toplanıb və müstəqimən lazimi məsrəfə yetişəcəkdir.

29- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, Azərbaycan xəlqinin mütalibatın fəvriyyətlə bank millidən pərdaxt etsin və bu bankın intiqal vermiş sərəməyalarını dübarə qaytarsın.

30- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur 3-cü və 4-cü ustanların və Xəmsə vilayətinin azadlıq düşmənlərinin əli altında olan Tikab, Saqqız, Bicar, Sərdəşt kimi yerlərini təxlyə, Azərbaycan və Kürdüstanın səlahiyyətdar məqamatına təhvil versin.

31- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, illər boyu millətin hüququna təcavüz edən və qanlı faciələr törədən jandarmeri təşkilatını ləğv edib və onun müqabilində qəzai dəstgahın zabiti olan nəzmiyyə təşkilatına bütün qəsəbələrde və mahal və bölüklərdə vüs'ət versin.

32- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, əyaləti, bölük və mahal əncümənlərini indi Azərbaycanda olduğu kimi demokrasi üsul üzrə bütün iranda təşkil versin.

33- Bələdiyyə təşkilatları bütün iranda, dövlət xadimləri dəxalət etmədən demokrasi üsul üzrə bütün iranda qurulmalıdır.

**Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də** ağayan Müverrixüldövlə Sepəhr, piyşə və hünər və ticarət vəziri və ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruz özlərini səlahiyyətdar nümayəndə mü'ərriflik etdilər, 33-maddə onlara da göstərildi. O günün sabahi, ağayi Piyşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənə arasında iki fəqərə xüsusi mülaqat və müzakirə əmələ gəldi və bu müzakirənin tə'qibində aşağıdakı iblağiyə Azərbaycan nümayəndələri heyəti tərəfindən təhiyə və ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinə verildi. İblağiyənin mətni budur:

Ağayi Qəvamülsəltənənin hüsn niyyəti və sadir etdiyi bəyniyyə əsərində mərkəzi dövlət nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında təbadül əfkar və dərin mütaliədən sonra belə nəticə ələ

gəldi ki, Azərbaycan demokratik nehzəti, Azərbaycanı İrandan təcziyə etmək qəsdilə yox bəlkə məşrutə və demokrasi əsaslarını İranda təsbit və təqviyə etməkdən ötrü əmələ gəlmişdir. Hər cür süitəfahüm və qardaş qanı tökməkdən cilovgırlıq etməkdən ötrü, təvafuq hasil oldu ki, mərkəzi Hökumət və Azərbaycan xəlqi arasında ixtilaf yoxdur. Fə’i məsələləri həll etməkdən ötrü Azərbaycan nümayəndələrindən bir heyət Tehranda olacaqdır ta mərkəzi dövlət nümayəndələri ilə işləri bir tərzdə ki, məşrutə və demokrasi üsuluna, xüsusilə Azərbaycan xəlqinin azadlığına İtmə yetirməsin, həll və təsfiyə edələr. Bütün məsələlərin həll və mərkəzi dövlət ilə idari rabitələrin yaranması, ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti Azərbaycan Məclisinin (ki, fe’lən əyaləti əncümən yerinə dir) və Məclis Şövrəyi Millinin təsvibinə bağlıdır.

Üçüncü mülaqatda ağayi Pişşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənənin arasında yer bölgüsünə mərbut olan maddə xüsusunda ixtilaf nəzər üz verdi. Bu məsələ bə’is oldu ki, iki gün müzakirətdə vəqfə olsun. Ondan sonra ağayi Qəvamülsəltənənin dövləti, müzakirəti başlamaqdan ötrü, o islahati ki, İblağiyədə mənzur edə bilərdi, səlahiyyətdar nümayəndələrinin təvəssütü ilə bu qərar üzrə Azərbaycan nümayəndələri heyətinə verdi. İblağiyənin mətni budur:

- 1- Azərbaycan əyaləti şövrəsi, Milli Məclis əvəzinə.
- 2- Azərbaycan heyət müdirəsi, vəzirlər heyəti əvəzinə.
- 3- Azərbaycan idarələri rəisi, məhəlli vəzirlər əvəzinə.

1- Dövlətin eyni maddəsi qəbul olunur vəli maliyyə rəisi məhəlli məəmulardan olmalı, maliyyə naziri isə dövlət tərəfindən tə’yin edilməlidir.

2- Valı (ustandar), Azərbaycan əyaləti şövrəsinin pişnahadi ilə tə’yin olunub, hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır. Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məəmulatlarına kömək etməkdən ötrü, müsəlləh bir qüvvə nigəhban adilə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyaləti şövrə tərəfindən tə’yin və hökm sadir olmaqdan ötrü vizart kişvərə pişnahad olunur. Ləşgəri qüvvələr, məhəlli nizam vəzifə əfradından ibarət olacaqdır. Sərhədləri hifz etmək bu təşkilatın öhdəsinə olub və lazim olan mərkəzlərdə saxlovları olacaqdır. Bu qüvvələrin fərmandehləri saleh və təhsilat görmüş məhəlli əfsərlərdən, heyət müdirə tərəfindən tə’yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olur və külliyeyi lazim olan güzərişlər fərmandehlik tərəfindən mərkəzə verilir.

3- Dövlətin üçüncü maddəsi eynən təsvib olunur.

4- Məmləkəti qanunlar üzrə visul olan maliyətlərin yüzdə yetmiş beş fayizi, məhəlli idarələr müstəxdimlərinin və nigəhban qüvvəsinin hüququnu pərdaxt etməkdən ötrü əyaləti şövrə nəzarəti altında məsrəf olacaqdır.

Əyaləti şövrə ammülmənfəə məsrəflərdən ötrü visul olan maliyəti ümumi maliyətin yüzdə on fayizindən artıq olmamaq şərti ilə bəəzi əvariz vəz’ və məsrəf edə bilər.

5- Dövlət maddəsinin eyni təsvib olunur.

Azərbaycan nümayəndələri heyəti bu pişnahadi 1, 6, 8, 10-cu maddələrdə münə’kis olan islahatla qəbul və dövlətə verdi.

## **(Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadi)**

Azərbaycan məsələsini müsəlimət yolu ilə həll etmək və demokrasi üsulunu İranda möhkəmləndirmək üçün tarix 25/2/8- dən İrən dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında müzakirə əmələ gəlib, dərin mütalə və təbadul əfkərdən sonra belə nəticə alındı ki, Azərbaycanın demokratik nehzəti Azərbaycanı İrandan təcziyə etmək qəsdilə olmamış bəlkə demokrasi və məşrutə üsulların İranda möhkəmləndirmək və qüvvətləndirəmədən ötrü olmuşdur. İrən dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti aşağıda qeyd olan maddələrdə müvafiq nəzər hasil etdilər:

- 1- Azərbaycan əyaləti keçmiş 3-cü və 4-cü ustanlara və Xəmsə vilayətinə şamildir.
- 2- Bundan sonra Məclis Milli istilahi əvəzinə əyaləti şövra və vəzirlər heyəti əvəzinə heyət müdirə və vəzirlər əvəzinə məhəlli idarələr rəisi istilahi işlədəcəkdir.
- 3- Azərbaycan valisi iyaləti şövranın pişnahadi ilə tə'yin olub və hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.
- 4- Dövləti idarələr, banklar və məhakim rəisləri, müddəiyülümumlar və həml və nəql idarələri rəisləri, əyaləti şövra tərəfindən intixab və rəsmi hökmlər dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.  
Təbsirə: Maliyyə naziri dövlət tərəfindən tə'yin olacaqdır.
- 5- Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məmurlarına kömək etməkdən ötrü nigəhban adıyla müsəlləh bir qüvvə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyalət şövrasi tərəfindən tə'yin və hökm sadir olmaqdan ötrü daxilə vəzirliyinə pişnahad olunur.  
Ləşgəri qüvvələr məhəlli nizam vəzifə əfradından təşkil tapır və sərhədlərin hifzi bu təşkilatın öhdəsinə olur. Bu təşkilatın saxlovlarının fərmandehləri Azərbaycan heyət müdirəsi vasitəsi ilə məhəlli saleh əfsərlərdən tə'yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olacaqdır və külliyyəi lazimi guzarışlər fərmandeh həng tərəfindən mərkəzə veriləcəkdir.
- 6- İbtidai mədrəsələrdə təhsil Azərbaycan dilində və mütəvəssitə mədrəsələrdə isə dərslər hər iki Azərbaycan və Fars dillərində olacaqdır. Məhəlli idarələrdə dəftəri işlər və ədliyyə və o biri işləri, Fars və Azərbaycan dillərində surət tapacaqdır.
- 7- Məmləkət qanunları mucibincə, alınan maliyatın yüzdə 75- fayizi idarə müstəxdimlərinin hüquqlarına və nigəhban təşkilatına və başqa islahata, əyalət şövrasının nəzarəti altında məsrəf olunacaq.  
Əyalət şövrasi visul olunan ümumi maliyatın yüzdə 10- fayızından təcavüz etməmək şərtilə, bəəzi əvariz vəz' və məsrəf edə bilər.
- 8- Azərbaycanda demokratik nehzəti tərəfindən əmələ gəlmiş bütün iqtisadi, ictimai, mali və yer islahati rəsmiyyətə tanılır.
- 9- Azərbaycanın həqiqi cəm'itynin tənəsübü ilə Azərbaycan nümayəndələrinin artırılmasına müvafiqət olunur. 15-ci qanungüzarlıq dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pişnahad məclisə təqdim olunacaqdır ki, yeni təsvib olunan iddə həman dövrə üçün intixab olunsun.
- 10- Dövlət təəhüd edir məclis şövrayı millinin intixabat qanununda təcdid nəzər edib və taza qanuni indiki mütərəqqi şərait və həqiqi demokrasi üsuli əsasında (ümumi, müstəqim, gizli, müsavi və mütənəsib) tənzim edərək təsvib üçün məclis şövrayı milliyyə təqdim etsin.
- 11- Bu qərardad İran Heyəti Dövləti və Azərbaycan Milli Məclisinin təsvibinə çatdıqdan sonra rəsmi olacaqdır.
- 12- Bu qərardadın maddələri Azərbaycan Kürdüstanına da şamildir. Bu pişnahad taza danışıqların məbnasi oldu. Aqayian Pişşəvəri və Qəvamülsəltənə arasında 4- cü muzakirətdən sonra demək olar ki, iki tərəf arasında təvafüq nəzər əmələ gəlib və qərar oldu ki, ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruzun iştiraki ilə yeni bir layihə tənzim olunsun. Pəncşənbə günü 25/2/19 – saat 23-də baş vəzirin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruz aşağıdakı layihəni hazırlayaraq Azərbaycan nümayəndələri heyətinə göstərdi.

## Layihənin Mətni

Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn demokratik nehzət nəticəsində ki, onun məqsədi bütün İran ölkəsində demokrasi və azadlıq üsulunu möhkəmləndirmək olmuşdur, dövlət və Azərbaycan nümayəndələri arasında danışıq başlanmış və Azərbaycan nümayəndələri dövlətin 7- maddədən ibarət olan iltibası qəbul edərək təbədül əfkar nəticəsində təvafüq nəzər əldə edildi. Aşağıdakı maddələr ki, 7- maddənin mükəmmili ünvanilə tənzim olub qəbul və icra edilsin.

1- İltibasının birinci maddəsində mali naziri kəliməsi maliyyə rəisi kəliməsinə çevrilməklə iqtisad və ticarət işləri idarəsinin rəisi artırmaqla eynən qəbul olunur.

2- Azərbaycan valisi Azərbaycan əyalət əncüməninin pişnahadı üzrə, dövlət təsvibi ilə tə'yin olunacaqdır.

3- Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn dəyişikliklərə əsaslanaraq, dövlət Azərbaycanda Milli Məclis adı ilə intixab və yardılmış təşkilati Azərbaycan əyalət əncüməni kimi tanıyacaq və 15- cı məclis təşkil tapdıqda, dövlət tərəfindən pişnahad olunan yeni əyalət və vilayət əncümənləri qanuni təsvib edildikdən sonra, təsvib olunmuş qanun üzrə Azərbaycan əyalətinin yeni əyaləti əncüməni seçgiləri tezliklə başlanacaqdır.

4- Əyalət əncüməninin qərar və təsmiylərini icra etmək və işlərin gedişatının yaxşılığını təəmin etmək və xüsusilə alınan maliyatın (75 %) yetmiş beş fayızının düzgün xərc olunmasına nəzarət etmək üçün, valı dəvair rəisləri və əyalət əncüməninin heyət rəisəsindən mürəkkəb əyalət şövrəsi təşkil taparaq, əncümənin təsmiylərini həyata keçirəcəkdir.

5- Azərbaycan nehzəti nəticəsində nizam vəzifə əfradından çağrılan yerli qüvvələrin təklifini tə'yin etmək üçün müvafiqət oldu cənab ağayı Qəvamülsəltənə dövləti və Azərbaycan əyalət əncüməni nümayəndələrindən məhəldə bir komision təşkil tapıb və onun həll yolunu təsvibdən ötrü mərkəzi dövlət və əyalət əncüməninə pişnahad edəcəkdir.

6- Azərbaycanın mali vəziyyəti xüsusunda müvafiqət oldu, Azərbaycanın gəlirinin (75%) yetmiş beş fayizi yerli xərclərə ixtisas verilsin və 25% - də İran ölkəsinin ümumi məxaricini təəmin etmək üçün mərkəzə göndərsin.

Təbsirə: Post və teleqraf və dəmir yolu və Urumiyyə gölünün gəmiçilik idarələrinin xərc və gəlirləri müstəsna və onların xərc və gəlirləri dövlət öhdəsinə və ona münhəsir olacaqdır. Belə tövzihi verilir ki, Azərbaycan əyalət və vilayət əncümənləri və dövlət idarələrinin tələqləri məccani olaraq müxabirə olunacaq.

7- Dövlət qəbul edir ki, cari il ərzində Miyana dəmir yolunu Təbrizə çatdırsın. Bu iş tez bir zəmanda həyata keçirilsin. Bu işin əncami üçün Azərbaycan kargər və mütəxəssislərinin təqəddüm həqləri olması aydındır.

8- Əsaslı şosə yolların çəkməsi və tə'mir etməsi dövlət öhdəsinə və fər'i yolları əyalət əncüməninə mərbutdur.

9- Nizam vəzifədən ayrı olaraq Fədai adı ilə təşkil tapan davtələb qüvvələr, kəndlər nəzmiyyəsinə təbdil olunur və onun rəisi Azərbaycan əyalət əncüməninin intixabi və dövlət təsvibi ilə tə'yin olunacaq.

10- Azərbaycan demokratik nehzəti nəticəsində, Azərbaycan kəndliləri arasında bölünən yerlərdən dövlət xalisəsinə mərbut olanların bölünməsilə dövlət üsulən müvafiqdir və tə'əhhüd edir ki, təsvib üçün birinci fürsətdə onun layihəsini Məclis Şövrəyi Milliyyə pişnahad edərək, dövlət xalisələrin məmləkətin başqa nütqələrində yaşayan kəndçilər arasında bölünməsi o layihədə pişbinlik etsin. Azərbaycan nehzəti nəticəsində əmələn və əvəzsiz olaraq əkinçilər arasında bölünən başqa yerlər barəsində, malikləri qane etməkdən ötrü, o mülklərin tə'viz tərtibini Məclis Şövrəyi Milliyyə pişnahad edəcəkdir.

11- Dövlət iblağiyəsinin 3-cü maddəsi mucibincə qərara alındı ki, Aərbaycanda Fars dili rəsmi və dövləti dildir, idarələrin və ədliyyənin dəftəri işləri və mühakimələr Azərbaycan və Fars dövləti dillərində olur, 5- kilasa qədər tədris Azərbaycan dilində olacaqdır və müvafiqət oldu ki, 5- kilasdan yuxarı maarif vizartinin proqramı üzrə məktəblərdə dərs Azərbaycan və Fars dillərində olsun.

12- Dövlət təəhhüd edir, 5- ci məclis açıldıqda, intixabat qanununun layihəsi ki, azadlıq və demokrasi əsasları üzrə yəni ümumi, gizli, müstəqim, mütənasib və mütsavi ki, qadınlara da şamil ola, Məclis Şövrəyi Milliyyə təqdim və onun təsvibini fəvriyyətlə dərxast edə.

13- Dövlət müvəzzəfdir ki, bələdiyyə əncümənlərinin seçgi qanununu demokrasi üsuli ilə (ümumi, gizli, mütənasib, müstəqil və müsavi) ki, bütün bələdiyyə əncümənlərinin istiqlalın təəmin edə, çox tezliklə əncümən məclisə təqdim etsin. Bu layihə təsvib oluna qədər Azərbaycan şəhərlərinin əncümənləri rəsmiyyətlə qalacaqdır.

14- Azərbaycanda , əqəlliyyətdə vaqə' olan millətlər, Kürd, Erməni, Asuri – bu müvafiqətnamənin 11- ci maddəsi üzrə ibtidai məktəbdə 5- ci kilasa qədər öz ana dillərində dərs oxuyacaqlar.

15- Azərbaycan əyaləti sabiq 3 və 4-cü ustanda və Xəmsə vilayətinə şamilidir.

16- Bu müvafiqətnamənin qərarlarının icrası, cənab ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti və Azərbaycan Məclis Millisinin (ki, bu müvafiqətnamə təsvib olduqdan sonra 2- ci maddə mucibincə əncümən əyaləti adlanacaqdır, təsvibinə mövku olacaqdır).

Qərar idi ki, cümə günü səhər saat 10-da heyət dövlətin fəvqəvlədə cəlsəsi təşkil tapıb və Azərbaycan nümayəndə heyətindən də bu cəlsə də hazır olsunlar. Bu fəvqəvlədə iclas Azərbaycan nümayəndələri şirkət etmədən saat 11- dən ila saat üç yarımaya qədər müzakirə və mübahisə əmələ gəldi, nəticə də Azərbaycan nümayəndələri heyəti etdiyi pişnahadi ki, nümayəndə heyətinin çoxlu güzəştindən hekayət edirdi, ağayi Qəvamülsəltənənin kabinetində olan müxalif və qeyri mütəcanis ünsürlərin dəsəsbazlığı nəticəsində əksəriyyət rəy ilə rədd oldu, və dövlətin təsmimi əvvəl ağayan Fərmanfərmaian və İpəkçıyan, sonra ağayi Müzəffər Fiyruz təvəssüti ilə nümayəndə heyətinə iblağ oldu ki, heyət dövlət təsmim tutub ki, 25/2/1- tarixli 7-maddədən ibarət olan iblağiyənin maddələrindən qırağa çıxmayıb və onda heç bir təfsir verməsin. Bu tərtib ilə Azərbaycan nümayəndələri heyəti Tehran hökuməti rəsmi məqamətə arasında olan müzakirətdən heç bir nəticə alınmamış və müzakirətdə vəqfə hasil oldu. Azərbaycan nümayəndələri 25/2/23- də Təbrizə qayıtdılar. Tehran Hökumətinin rəsmi və müvafiq məqamətinin izhar etdiyinə görə müzakirənin dayanmasının illət və amillərinin birisi də qeyri məsul məqamat və ünsürlərin fəvqəvlədə nüfuzu idi ki, müxtəlif yollarla dövlət heyətinin içərisində və xaricində e'mal olunurdu.

Aydın dir ki, onların əsasi hədəfi demokrat nehzətinin inkişafının və həqiqi azadlığın bütün İran üzərində qabağın almaq idi.

İranın baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənə və onun bəəzi həmkarlarının hüsn niyyətini nəzərdə tutmaqla təsəvvür edirik ki, hələ iş- işdən keçməyib və hələ ümid etmək olar ki, Azərbaycan məsələsinin sülh yolu ilə həll edilməsi və qardaş qanı töküləmədən cilovgirlik etmək üçün başlanan müzakirələrə, Tehrandə bəəzi mürtece' və İran millətinin azadlığının düşməni olan ünsürlərin dəsəsbəsi nəticəsində mütəvəqqif oldu, yenidən başlasın. Çünki biz Azərbaycan nehzətini bütün İran səadəti və azadlığı və orada vicuda gələn demokrasi bir üsulun zamini bilirik. Azərbaycan nehzəti bütün İran azadixahlarının ümidi dir və biləxrə müvəffəq olacaqdır ki, azadlığı və demokrasi üsulunu bütün iranda inkişaf etdirib və ümumiyyət versin. Vəli mütəəssifanə görünür ki, Tehranın mürtece' heyət hakiməsi, jandarm və nizami sütünlarını bizim sərhədimizə toplayır və kəlləsində bir para nəqşələr becərir ki, heç vəchilə İranın səlahinə dəyildir.

Biz onu istəyirik ki, bizimlə Tehran arasında olan ixtilaf sülh yolu ilə həll olsun, biz bu nəzəriyyəni e'lam etdikdə aşkar deyirik ki, əgər jandarm ya nizami qüvvələri tərəfindən bizim ölkəmizə nisbət kiçik bir təcavüz və təərrüz olursa, var qüvvəmizlə difa' edəcəyik. Azərbaycan milləti öz azadlığından difa'

**“Şəhrivərin Onikisi” –üçüncü bölüm- yeni nəşri : açıq söz** آچیق سۆز

etmək üçün axır nəfərə tək fədakarlığa hazırdır. Biz inanırıq ki, bu müqəddəs hədəfə yetişmək və həqiqi azadlığı və demokrasi üsulunu bütün İranda bərqərar etmək üçün, ümum İran azadixahları da biz ilə bir səfdə mübarizəyə hazırdırlar. Təsəvvür edirik ki, şəxs-ağayi Qəvamülsəltənədə olan hüsn niyyət əsərində, iş bu yerə çatmasın.

**Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri- Seyid Cə'fər Piyyəşəvəri**  
**Təbriz 23 Ordibehişt 1325**

**(üçüncü bölümün sonu)**